

Onderzoeksrapport
Slavernijverleden van Hoorn

Dillon Heuser, tekst en onderzoek

Matthijs Dicke, redactie en projectcoördinatie

Stad en Bedrijf

Juni 2023

Onderzoek in opdracht van de gemeente Hoorn,

Onder auspiciën van prof. dr. Alex van Stipriaan en prof. dr. Rozemarijn Hoefte.

Met dank aan Peter Swart, Jan de Bruin, het Westfries Archief en het Westfries Museum.

Voorwoord

Op 1 juli 2023 staat Nederland stil bij 160 jaar juridische en 150 jaar definitieve afschaffing van slavernij in Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen. Deze gelegenheid grijpt de gemeente Hoorn aan om inzicht te krijgen in haar eigen koloniale en slavernijverleden. In het bijzonder wil de gemeente stilstaan bij de rol van het toenmalige stadsbestuur in deze hoofdstukken van de stadsgeschiedenis.

Het verlangen naar dit inzicht komt niet uit de lucht vallen. De laatste jaren zijn verschillende lokale en regionale overheden en ook de rijksoverheid tot het besef gekomen dat het koloniale en slavernijverleden in de geschiedschrijving tot nog toe te eenzijdig wordt belicht. In veel publicaties wordt de nadruk gelegd op de Nederlandse economische verdiensten. Vanwege de grote overeenkomsten tussen de twee Nederlandse koloniale handelscompagnieën bijvoorbeeld, wordt de WIC vrijwel altijd op economisch gebied vergeleken met de VOC. Vervolgens wordt geconcludeerd dat die eerste minder succesvol was dan de laatste, omdat de ene Nederland meer rijkdom opleverde dan de andere. Oftewel, het Nederlandse economische perspectief is de leidraad. Het gevolg daarvan is dat sociale aspecten, zoals het gegeven dat honderdduizenden Afrikanen door toedoen van de WIC nooit meer hun thuisland of zelfs hun familie zouden zien, hooguit als neveneffect zijn beschreven. Met het verstrekken van de opdracht om expliciet het eigen slavernijverleden te laten onderzoeken, onderschrijft de gemeente Hoorn dat enkel het Nederlandse economische perspectief niet langer volstaat. Het slavernijverleden is immers een gedeeld verleden.

Het is niet zo dat het Hoornse slavernijverleden in de bestaande literatuur onbesproken blijft. Versnipperd over verschillende publicaties worden enkele aspecten van dat verleden los van elkaar behandeld. Veel blijft ook nog onduidelijk. Vandaar dat de gemeente historisch onderzoeksbureau Stad en Bedrijf heeft gevraagd om een onderzoeksrapport te maken waarin de bestaande kennis over het Hoornse slavernijverleden gebundeld wordt, met een nadruk op de rol van Hoornse stadsbestuurders.

Ter aanvulling heeft Stad en Bedrijf een eerste ronde verkennend archiefonderzoek gedaan, om te bezien of primair bronmateriaal beschikbaar is voor eventuele nadere onderbouwing. Bovendien levert dit specifieke voorbeelden en citaten op. We zijn ons ervan bewust dat sommige van deze citaten het beladen woord 'neger' bevatten. Dit is niet choquerend bedoeld, maar juist om de lezer te tonen hoe denigrerend die term van origine is. Zoals uit de citaten blijkt, werd dit woord niet alleen als synoniem aan slaafgemaakte Afrikaan gebruikt, maar ook als neerbuigende toevoeging om structureel onderscheid te maken tussen het 'wij' van de witte Nederlander en het 'zij' van de zwarte Afrikaan, Afro-Surinamer of Afro-Caribiër.

Uit ons onderzoek kwamen vijf hoofdonderwerpen van het Hoornse slavernijverleden naar voren: de trans-Atlantische slavenhandel onder de WIC, de Nederlandse slavernij in Azië onder de VOC, particuliere slavenhandel en handel in met slavernij verkregen producten, Nederlandse christenslaven in Noord-Afrika en het historische protest tegen al deze vormen van slavernij. Omdat er onontkoombaar gaten zitten in de huidige kennis waarop dit onderzoeksrapport is gebaseerd, worden sommige onderwerpen minder uitvoerig beschreven dan andere. Dat betekent dus niet dat ze minder relevant zijn, maar wel dat er minder over gepubliceerd is. Per onderwerp benoemen we welke openingen er zijn voor eventueel vervolgonderzoek om tot een beter begrip te komen van het Hoornse slavernijverleden en de rol van het stadsbestuur daarin.

Inhoudsopgave

Het Hoornse stadsbestuur	4
Hoorn in Afrika en Amerika.....	5
<i>West-Indische Compagnie en slavernij</i>	5
<i>Kamer van het Noorderkwartier</i>	6
<i>Hoorn en de WIC</i>	7
<i>De slavenreis van De Ruijter</i>	9
<i>Wat weten we nog niet?</i>	11
Hoorn in Azië	12
<i>Verenigde Oost-Indische Compagnie en slavernij</i>	12
<i>Hoorn en de VOC</i>	15
<i>Wat weten we nog niet?</i>	18
Hoornse particulieren en slavernij.....	20
<i>Plantage Hoorn en Noord-Holland te Berbice</i>	20
<i>De Gekroonde Jaagschuit, handel in koffie, thee en tabak</i>	21
<i>Wat weten we nog niet?</i>	22
Slaafgemaakte Horinezen	24
<i>Gevangen in Noord-Afrika</i>	24
<i>De Algerijnse kaper Dirkie Ivan de Veenboer</i>	25
<i>Vrijkoping uit slavernij</i>	26
<i>Wat weten we nog niet?</i>	27
Historische discussie	28
<i>Van alle tijden</i>	28
<i>Prediken tegen slavernij</i>	28
<i>Wat weten we nog niet?</i>	30
In het kort	31
Tot slot	33
Bronnen	34

Het Hoornse stadsbestuur

In de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden (1588-1795) waren steden in hoge mate autonoom en maakten zij vaak zelfstandige keuzes. Via vertegenwoordiging in de Staten van Holland hadden de rijkste steden invloed op de landelijke regering; de Staten-Generaal. Anders dan de gemeenteraad en het college van burgemeesters en wethouders die tegenwoordig de gemeentes besturen, bestond de kern van een stadsbestuur tot eind achttiende eeuw uit de magistraat en de vroedschap, ook wel raad genoemd. De magistraat bestond in Hoorn uit doorgaans vier burgemeesters, schepenen en een schout. De burgemeesters hielden zich bezig met het dagelijks bestuur van de stad, terwijl de schepenen en de schout rechtspraken. De burgemeesters werden jaarlijks gekozen uit en door de vroedschap, een twintigkoppige raad van vermogende stadsburgers die vergaderde over lokale economische en politieke zaken. Eigen handelsbelangen en stadspolitiek waren hierdoor innig verbonden. Een vroedschapslid werd op zijn beurt voor het leven gekozen door de zittende vroedschapsleden. Vanwege de benodigde connecties kwam het erop neer dat alleen rijke en prominente inwoners van de stad voor verkiezing tot vroedschap in aanmerking kwamen. Bovendien was een plek in het stadsbestuur voorbehouden aan leden van de gereformeerde kerk.

Binnen de stad hadden de burgemeesters in feite de meeste macht. Zij hadden een doorslaggevende stem in de vroedschapsvergaderingen en beslisten wie welk stedelijk ambt kreeg. Ook de benoeming tot bewindhebber van de Verenigde Oost-Indische Compagnie of de West-Indische Compagnie berustte bij de burgemeesters, waardoor lidmaatschap van het stadsbestuur in de praktijk een vereiste werd. Het overgrote deel van de Hoornse bewindhebbers was tegelijkertijd ook burgemeester, schepen, schout of vroedschap. Vooral in de achttiende eeuw bestond het Hoornse stadsbestuur uit leden van dezelfde regentenfamilies die al generaties lang de dienst uitmaakten. Oud-burgemeesters die nog lid van de vroedschap waren, vervulden veelal regionale ambten, bijvoorbeeld als afgevaardigde naar de Admiraliteit die de oorlogsvloot beheerde, de Staten van Holland of naar de Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier.

Vanaf het eind van de achttiende eeuw ontstaat langzamerhand een meer democratisch stadsbestuur met gekozen gemeenteraden, wethouders en burgemeesters. Stemrecht was echter tot in de twintigste eeuw voorbehouden aan mannen die een bepaald bedrag aan belasting betaalden, in feite alleen de welgestelde elite. Tot het aantreden van burgemeester Van Dedem in 1875 kwamen de Hoornse burgemeesters steeds uit lokale elitaire families als Van Akerlaken en De Vicq, die hun status en rijkdom sinds de zeventiende eeuw opbouwden in de stedelijke en regionale politiek en als bewindhebbers van de twee koloniale handelscompagnieën.¹

¹ De Overijsselse adellijke familie Van Dedem was vanaf eind achttiende eeuw tot aan de afschaffing van de slavernij in 1863 mede-eigenaar van de Surinaamse plantages *Peperpot* en *'t IJland*. Bron: Douwe Borger, 'De collectiebewaarders – Martin van der Linde', website Collectie Overijssel: <https://collectieoverijssel.nl/verhalen/de-collectiebewaarders-martin-van-der-linde/>.

Hoorn in Afrika en Amerika

West-Indische Compagnie en slavernij

De handel in slaafgemaakte Afrikanen en in met slavenarbeid verkregen producten was de omvangrijkste activiteit van de West-Indische Compagnie (WIC). Naar schatting zijn er in totaal zo'n 600.000 slaafgemaakte Afrikanen onder Nederlandse vlag naar Amerika verscheept, van wie ruwweg de helft door de WIC. Deze compagnie werd in 1621 opgericht ter bevordering van de Nederlandse scheepvaart, handel en commerciële belangen in West-Afrika en Amerika. Daarvoor kreeg het van de Staten-Generaal, het hoogste bestuur van de Republiek, een monopolie op de Nederlandse handel in het Atlantische kustgebied. Ook kreeg de WIC de bevoegdheid om bondgenootschappen te sluiten en namens de Republiek oorlog te voeren. Bij oprichting had de WIC namelijk als hoofddoel het aantasten van de koloniale bezittingen van Spanje en Portugal door kaapvaart en verovering van kolonies. De compagnie werd aanvankelijk bestuurd door de Heren Negentien en vanaf 1674 door de Heren Tien, naar het aantal bestuursleden dat uit de bewindhebbers – de hoofdaandeelhouders – van de WIC werd gekozen. De WIC bestond uit vijf afdelingen, ieder met eigen bewindhebbers die het beleid uitvoerden: de kamers Amsterdam, Zeeland, De Maze (Delft, Dordrecht en Rotterdam), Noorderkwartier (West-Friesland) en Stad en Lande (Friesland en Groningen).

De WIC kreeg in de jaren dertig van de zeventiende eeuw vaste voet aan de grond in het Atlantische kustgebied toen de compagnie de havenstad Recife en het rijke suikerproductiegebied Pernambuco in Brazilië op Portugal had veroverd. Enkele jaren later kwamen Curaçao, Aruba, Bonaire, Sint-Maarten, Sint-Eustatius en Saba onder het beheer van de WIC en in 1637 volgde de inname van het Portugese fort Elmina aan de Goudkust. Met dit strategisch gelegen fort in handen organiseerde de WIC steeds meer slavenreizen naar de winstgevende suikerplantages in Brazilië. De verovering van de slavendepotstad Luanda in Angola in 1641 betekende een flinke schaalvergroting van deze trans-Atlantische slavenhandel. De constante en erg kostbare strijd met Spanje en Portugal bracht de WIC echter op de rand van faillissement. In 1654 verloor de WIC Nederlands-Brazilië en ging uiteindelijk in 1674 failliet.

Een jaar na opheffing van de WIC werd een nieuwe West-Indische Compagnie opgericht, ditmaal met sterk afgeslankte doelstellingen. De vaart op West-Afrika en Essequibo in het huidige Guyana vielen nog onder het monopolie van de WIC, de resterende gebieden mochten tegen betaling van een som geld ook door particulieren van buiten de compagnie worden aangedaan. De tweede WIC hield zich bezig met de retourvaart en slavenhandel. De retourvaart tussen de Afrikaanse kust en de Republiek was voornamelijk gericht op goud en ivoor. Omvangrijker dan de retourvaart was de trans-Atlantische scheepvaart, waarbij de WIC Europese producten in Afrika ruilde voor slaafgemaakte Afrikanen om hen vervolgens naar Curaçao, Suriname en het huidige Guyana te verscheppen, waarna uiteindelijk weer met koloniale producten naar de Republiek werd teruggekeerd. Volgens een centraal georganiseerd toerbeurtsysteem reedde iedere kamer beurtelings een slavenreis van de WIC uit. Ook werd regelmatig een beroep gedaan op de WIC-kamers voor aanlevering van slaafgemaakte Afrikanen door de Sociëteit van Suriname. Deze Sociëteit was in 1683 door de WIC, het stadsbestuur van Amsterdam en de steenrijke Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck opgericht ter beheer van de kolonie. Voor de WIC zonden de kamers Amsterdam, Zeeland, De Maze en het Noorderkwartier een afgevaardigde naar de Sociëteit.

Door aanhoudende financiële problemen verloor de WIC in 1734 het monopolie op de handel op Afrika. Het enige privilege dat de WIC behield, was de slavenhandel op het huidige Guyana, tot de Heren Tien dat recht in 1738 vanwege aanhoudende verliezen vrijwillig opgaven. Particulieren uit onder meer Zeeland, Amsterdam en Rotterdam namen de Nederlandse slavenhandel over. De WIC

ging verder als beheerder van de kolonies in het Atlantische gebied. Indirect bleef de compagnie nog betrokken bij de slavenhandel vanuit de inning van een soort belasting op elke verkochte slaafgemaakte Afrikaan door het lokale personeel in de forten en factorijen.

Kamer van het Noorderkwartier

Zes West-Friese steden trokken bij de oprichting van de WIC in 1621 gezamenlijk op en maakten deel uit van de kamer Noorderkwartier. Van deze zes had Hoorn het meeste geld ingelegd voor het startkapitaal, op volgorde gevolgd door Enkhuizen, Alkmaar, Medemblik, Edam en Monnickendam.² Vanwege de hoogte van hun inbreng waren de hoofdkantoren van de WIC-kamer Noorderkwartier in Hoorn en Enkhuizen gevestigd. Deze twee steden leverden de bewindhebbers die het Noorderkwartier vertegenwoordigden in het hoogste bestuur van de compagnie. Aanvankelijk ieder één in de Heren Negentien en later beurtelings één vertegenwoordiger in de Heren Tien. Hoewel de kamers Amsterdam en Zeeland het meest te zeggen hadden, behoorden de Hoornse en Enkhuizense bewindhebbers tot de weinigen in de Republiek die inspraak hadden op het beleid van de compagnie.

Aanvankelijk toonden de West-Friese steden weinig belangstelling voor deelname aan de compagnie. Hoorn en Enkhuizen hadden namelijk een groot belang in de vrije vaart op de zoutpannen van het door Spanje beheerste Venezuela en de Caraïbische eilanden. Toen bij de plannen tot oprichting van de WIC bekend werd dat dit onder het monopolie van de compagnie zou vallen, brak er protest uit onder de West-Friese steden. Een compromis werd gevonden door de zoutvaart buiten het monopolie te houden in ruil voor de deelname van Hoorn en Enkhuizen aan de WIC. Een jaar na de oprichting besloten de Staten-Generaal de lucratieve zoutvaart echter alsnog te monopoliseren in de hoop meer kapitaalkrachtige koopmannen tot deelname te verleiden. De vaart op Venezuela bleek inmiddels ontoegankelijk te zijn geworden. De Spanjaarden hadden er in de tussentijd een fort gebouwd tegen de ongewenste Nederlandse zoutvaarders. Tussen 1621 en 1623 probeerden de West-Friese steden viermaal tevergeefs om het fort te breken. Voor zout uit het Caraïbisch gebied richtte de WIC zich later op Bonaire, waar de compagnie slaafgemaakte Afrikanen aanvoerde om het fysiek zware en door weerkaatsing van de felle zon ook verblindende werk op de zoutpannen te verrichten.

Voor alle activiteiten van de WIC-kamers werd een vaste verdeelsleutel gehanteerd, bepaald door de hoogte van het ingebrachte kapitaal bij oprichting. Amsterdam had vier negende deel, Zeeland twee negende en De Maze, Noorderkwartier en Stad en Lande ieder één negende. Aan de hand hiervan werd bijvoorbeeld besloten hoeveel schepen iedere kamer uitreedde voor de vaart op Brazilië en West-Afrika, en ook de volgorde van de toerbeurten voor de slavenhandel. Uit de tabel op de volgende pagina blijkt dat het Noorderkwartier in de periode 1674 tot 1740 – vanaf de oprichting van de tweede WIC tot het staken van de slavenhandel – verhoudingsgewijs meer schepen uitreedde voor de slavenhandel dan voor de retourvaart. De kamer van Amsterdam had nagenoeg dezelfde verdeling van activiteit. Van de drie kleinere kamers, waarmee het Noorderkwartier qua omvang beter vergelijkbaar is, brachten de Hoornse en Enkhuizense bewindhebbers de meeste schepen in de

² H. Kroon & F. Kapteijn, *Nieuwe Kroniek van Hoorn* (1891), p. 115. Voor het startkapitaal legde Hoorn 127.960 gulden in, Enkhuizen 123.235 gulden, Alkmaar 112.112 gulden, Medemblik 78.340 gulden, Edam 35.545 gulden en Monnickendam 28.435 gulden. Omgerekend naar huidige koopkracht was de inleg van Hoorn zo'n 2,3 miljoen euro, van Enkhuizen bijna 2,2 miljoen euro, Alkmaar 2 miljoen euro, Medemblik 1,4 miljoen euro, Edam ruim zes ton en Monnickendam iets meer dan vijf ton. Bron: Database waarde van de gulden versus de euro, Instituut voor Sociale Geschiedenis, <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>.

vaart voor de trans-Atlantische slavenhandel. Van alle slavenreizen die van de tweede WIC bekend zijn, werden er 11,67 procent, iets meer dan de vaste verdeelsleutel van een negende, door het Noorderkwartier uitgereed.

WIC-schepen in de vaart op West-Afrika per activiteit en per kamer, 1674-1740.³

WIC-KAMER	SCHEPEN	SLAVENHANDEL	RETOURVAART
AMSTERDAM	41 % (244)	57% (140)	43% (104)
ZEELAND	25% (152)	72% (109)	28% (43)
DE MAZE	12% (75)	47% (35)	53% (40)
NOORDERKWARTIER	12% (75)	56% (42)	44% (33)
STAD EN LANDE	9% (53)	64% (34)	36% (19)

Hoeveel slaafgemaakte Afrikanen de WIC-kamer Noorderkwartier van begin tot eind precies heeft verhandeld, is niet bekend. Aan de hand van de verdeelsleutel en de verhoudingen in de bovenstaande tabel is wel een ruwe schatting te maken. Van de circa 300.000 slaafgemaakte Afrikanen die de WIC van begin tot eind heeft verhandeld, kwam de handel in grofweg 33.000 tot 35.000 mensen voor rekening van het Noorderkwartier. Met een gemiddeld sterftcijfer van zo'n 15 procent, zouden ruim vijfduizend Afrikanen nooit meer voet aan land zetten na ingeladen te zijn in een slavenschip van het Noorderkwartier. Voor het aandeel van enkel de Hoornse afdeling moet eveneens een schatting worden gedaan. Aangezien Hoorn en Enkhuizen steeds een eigen kantoor en pakhuizen onderhielden - voor de drie leden van de kamer De Maze bijvoorbeeld was dat niet zo - is een min of meer gelijke verdeling tussen de twee waarschijnlijk. Uitgaande van het totale aantal mensen die het Noorderkwartier verhandelde, komt dat neer op zo'n 16.500 tot 17.500 mensen. Ter vergelijking: Hoorn zelf telde begin zeventiende eeuw rond de 14.000 inwoners en eind achttiende eeuw nog ruim 9.500 inwoners.

Hoorn en de WIC

In een pakhuis aan de Binnenluiendijk werden de voorraden suiker, koffie, tabak, goud en ivoor, die de schepen van de WIC meebrachten, opgeslagen. Boven de deur van het aangrenzende pand staan nog altijd de letters GWCH, verwijzend naar de Geocrolojeerde West-Indische Compagnie Hoorn. Hier hield de boekhouder nauwkeurig bij hoeveel geld er in en uit de kas vloeide, ging alle post voor en door de Hoornse bewindhebbers in en uit, en werd vergaderd over het uit te voeren compagniebeleid. Het bewindhebberschap was een gekozen functie, gedurende de eerste WIC steeds voor zes jaar, maar tijdens de tweede WIC voor het leven. Formeel nomineerden de zittende bewindhebbers drie kandidaten uit de hoofdaandeelhouders, waaruit de burgemeesters van Hoorn vervolgens een beslissende keuze maakten. Goede banden met het stadsbestuur waren dus cruciaal voor de verkiezing tot bewindhebber, maar in principe kon iedereen genomineerd worden zolang diegene maar minstens 2.800 gulden aan WIC-aandelen had.

³ Bron: D. Heuser, *Maasstad in De Maze. De handel en scheepvaart van de Rotterdamse afdeling van de WIC (1623-1740)*. Tabel samengesteld op basis van dataset WIC scheepvaart 1674-1740 door Henk den Heijer: <https://doi.org/10.17026/dans-2zc-zuk2>. Van de in totaal 750 door Den Heijer bijeengebrachte reizen is van 121 de uitredende kamer onbekend en daarom niet in de tabel opgenomen, evenals de 32 kruisers die de Afrikaanse forten beschermden tegen smokkelhandel.

Vanwege de benodigde connecties en kapitaal bleek verkiezing tot bewindhebber in de praktijk echter bijna uitsluitend toe te komen aan leden van de invloedrijke regentenfamilies die generatie op generatie in het stadsbestuur de dienst uitmaakten. In het zeventiende- en achttiende-eeuwse Hoorn was de familie Van Foreest een van de invloedrijkste regentenfamilies. De Hoornse vroedschap en burgemeester Jan van Foreest (1586-1651) had een aanzienlijke som bijgedragen voor de oprichting van de WIC in 1621, wat hem het lidmaatschap van de Heren Negentien opleverde. Het bewindhebberschap werd generaties lang doorgegeven aan het nageslacht. De steenrijke Nanning van Foreest (1682-1745) bijvoorbeeld, was zijn broer Dirk van Foreest (1676-1717) in 1714 opgevolgd als WIC-bewindhebber en sinds 1718 tot zijn overlijden als vroedschap en tienvoudig burgemeester lid van het Hoornse stadsbestuur. In 1727 verruilde Nanning zijn WIC-bewindhebberschap voor dat van de prestigieuzere VOC. Cornelis van Foreest (1704-1761), de zoon van Dirk, volgde zijn oom Nanning op binnen de WIC en was eveneens vroedschap en meervoudig burgemeester. Cornelis' kleinzoon Nanning (1757-1813) – via het incestueuze huwelijk van zijn vader en tante ook kleinzoon van de eerdergenoemde Nanning – was bij de opheffing van de WIC in 1792 nog altijd een van de grootste aandeelhouders van de Hoornse WIC-afdeling.⁴ Buiten de Van Foreesten, leverden ook andere prominente Hoornse regentenfamilies als Merens, Schagen, De Vicq, Van Bredehoff en Van Akerlaken generaties aan WIC-bewindhebbers.

De Hoornse WIC-bewindhebbers waren direct bij de trans-Atlantische slavenhandel betrokken. Ieder schip dat namens de compagnie de havens van Hoorn verliet – zowel voor de retourvaart als de slavenhandel – deed dat namelijk in opdracht van de bewindhebbers. In de beginjaren voeren vooral schepen die door de WIC waren gebouwd of gekocht, later waren het vooral schepen van particuliere reders die de bewindhebbers inhuurden. Zowel de eigen als de ingehuurde schepen werden voor vertrek door de bewindhebbers voorzien van alle benodigde levensmiddelen, gereedschappen, materialen en handelswaren om naar West-Afrika te varen. Voor slavenschepen werd dit cargazoen aangevuld met materialen voor de verscheping van slaafgemaakte Afrikanen, zoals hand- en voetboeien en ijzeren staven. Lokale scheepsreders, ambachtslieden en handelaren profiteerden hierdoor ook van de slavenhandelsactiviteiten van de WIC.

Vastgeketend in de boeien die de Hoornse bewindhebbers hun slavenschepen meegaven, werden duizenden slaafgemaakte Afrikanen naar de Nederlandse kolonies verscheept. Zo kwam bijvoorbeeld het compagnieschip van het Noorderkwartier *Johanna Maghtelt* onder de Hoornse schipper Jan Claasz. Kist in 1711 aan op Curaçao met 'een armazon van 610 copen negros slaaven' uit Angola. Van hen stierven er zestien tijdens de overtocht. Dat was uitzonderlijk weinig. En, zo rapporteerde de gouverneur van Curaçao Jeremias van Collen aan de Heren Tien, de overlevenden 'sijn gezont en vet'.⁵ Enkele van deze Afrikanen werden na aankomst in Curaçao al snel klaargemaakt voor een nieuwe bestemming: de zoutpannen van Bonaire. Curaçao was ook de eindbestemming van de drie slavenreizen die de Hoornse kapitein Nanning Kagias op het schip de *Eva Maria* voor de WIC-kamer te Hoorn uitvoerde. In 1693 vertrok Kagias van Angola met een scheepsruim vol slaafgemaakte Afrikanen naar Essequebo en vervolgens naar Curaçao. Hij keerde in april van het volgende jaar terug, waarna de bewindhebbers het schip vrijwel direct weer belaadden voor de volgende slavenreis. Zeven maanden na terugkomst, in november 1694, zeilde Kagias weer met de *Eva Maria* uit voor een

⁴ Nationaal Archief Den Haag (NA), toegang 2.01.28.02, inventarisnummer 245A. Lijst van de aandelen volgens de kapitaalboeken van het departement Noorderkwartier tot Hoorn.

⁵ Beide citaten uit: NA, toegang 1.05.01.02, inventarisnummer 571. Rapport Gouverneur van Curaçao aan Heren Tien, d.d. 12-1-1712.

reis met dezelfde bedoelingen en bestemmingen. Tijdens zijn laatste reis, in 1699, voer hij direct van Angola naar Curaçao.⁶

Voor zover bekend is er geen Hoornse WIC-bewindhebber persoonlijk naar Afrika afgereisd om slaafgemaakte Afrikanen te verhandelen. Hun dubbelfunctie als stadsbestuurder zou het in ieder geval vrijwel onmogelijk maken om maandenlang hun stad te verlaten. Dat betekende echter niet dat zij nooit een slaafgemaakte Afrikaan hadden gezien, zoals het leven van Tabo Jansz. bewijst.⁷ In 1727 liet de Hoornse WIC-bewindhebber, vroedschap en schout Adriaan van Bredehoff zichzelf met zijn jonge zwarte bediende Tabo voor zijn landhuis in Oosthuizen schilderen. Over de afkomst van Tabo is weinig bekend, behalve dat hij uit het onspecifieke 'West-Indië' – de verzamelnaam voor het Atlantische kustgebied van Midden- en Zuid-Amerika – kwam. Waarschijnlijk is hij via Curaçao of Suriname in Hoorn terechtgekomen. Het is onduidelijk hoe de twee voor het eerst in contact kwamen, maar Tabo en Van Bredehoff onderhielden wel een redelijk goede band. Bij het overlijden van Van Bredehoff in 1733 had hij Tabo namelijk twaalfduizend gulden nagelaten, tweeduizend meer dan zijn witte dienstmeid. Als vrij man deed Tabo twee maanden na Van Bredehoffs overlijden belijdenis bij de gereformeerde kerk in Hoorn – iets waar Van Bredehoff op aangedrongen had – en noemde zich sindsdien Adriaan de Bruijn, naar zijn voormalige heer en naar zijn huidskleur.

Tabo had weliswaar een ruim bedrag nagelaten gekregen, maar daarover kon hij niet vrij beschikken. De nalatenschap stond onder het beheer van de Horinezen Simon Schoenmaker en meester-chirurgijn Cornelis Heynis. Zij gaven hem de middelen om een tabakswinkel te kopen, maar toen Tabo op een gegeven moment duizend gulden wilde opnemen om de schulden voor reparaties aan zijn winkel te betalen, weigerden de beheerders uit te keren. Het bedrag dat Tabo had gekregen zou na zijn overlijden namelijk aan de beheerders toekomen. Tabo spande met succes een rechtszaak aan bij de Hoornse schepensbank. Het gevraagde bedrag werd gegeven, maar wel op voorwaarde dat hij hier nooit meer een rechtszaak over zou starten. Ook werd een derde beheerder aangesteld: Adriaan van Bredehoffs zoon François van Bredehoff. Tabo trouwde de bakkersdochter Welmetje Bakkers uit Oosthuizen en overleed in 1766 kinderloos. Een groot deel van het geld uit Van Bredehoffs nalatenschap aan Tabo ging hiermee alsnog naar de beheerders.

De slavenreis van De Ruijter

'Alsoo bij de gecommiteerde heeren bewinthebberen vande vergaderinge der Tienen benevens de heeren directeuren van de geotroijeerde societijt van Suriname is goet gevonden dat bij dese camer ten dienste van de welgemelte societijt soude werden geequieert, met het noodighe cargasoen voorzien, een bequaem schip naer de custe van Angola tot inhandeling van vijff hondert negros slaven om die te transporteeren van daer naer de colonie van Suriname. Soo hebbe wij in naercominge van t'selve ten dien fine ingehuijrt het schip de Ruijter daer schipper op is Gerrit Remmits Bording van Durgerdam ende daer ingelaaden sodaenigen cargasoen als wij tot de inhandeling van t'voorsegde getal negros slaven noodig hebben geoordeelt. (...) U wel edele goede

⁶ Zie dataset H.J. den Heijer, *Voyages of the WIC, 1674-1740*. DANS KNAW. <https://doi.org/10.17026/dans-2zc-zuk2>; NA, toegang 1.05.01.02, inventarisnummer 451, fol. B, scan 173. *Journal Nanning Kagias in dienst van WIC-bewindhebbers te Hoorn gedestineerd tot Angola, Essequibo en Curaçao, 1694*.

⁷ J. de Bruin, 'Twee West-Friese Slaven,' in *Kwartaalblad Oud Hoorn*, jaargang 35, nr. 2, 2013, p. 59-63.

vrunden de bewinthebber van de geotroijeerde Westindise Compagnie ter caamere t'Noorderquartier tot Hoorn. Was onderteeckent G. Schagen, Cornelis Keijser.⁸

In deze zakelijke bewoording rapporteerden de Hoornse burgemeester Gerard Schagen en schout Cornelis Keijser – beiden bewindhebber van de West-Indische Compagnie – hun aanstaande levering van vijfhonderd slaafgemaakte Afrikanen aan de gouverneur van Suriname. Ter uitvoering van deze slavenreis, huurden Schagen en Keijser de particuliere Hoornse reder Eeuwout Beverwijck en schipper Gerrit Remmits Bording in.⁹ De reder en de schipper zorgden voor de uitvoering van de reis, de bewindhebbers voor het benodigde geld en uitrusting van het schip. Naast de te verruilen handelswaar en het eten, drinken, gereedschap, potten en pannen voor de bemanning, was er voor de officieren in de kajuit een doos met peper, gember, nootmuskaat en foelie – import van de VOC – aangeschaft. Schagen en Keijser kochten bovendien 150 voetboeien, 25 handboeien, twee lange ijzeren staven voor 'de negers combuijs' om de boeien aan vast te maken en een partij houten balken 'tot de beddinge voor de negers'.¹⁰ Deze 'beddinge' waren de houten tussendekken die in het ruim werden getimmerd waarop de Afrikanen konden zitten en liggen. Om de slaafgemaakte Afrikanen in het scheepsruim gevoed te houden, kochten de Hoornse bewindhebbers ook nog een aparte 'negers ketel' met één lepel. Hiermee beladen vertrok het schip *De Ruijter* in opdracht van de Hoornse WIC-bewindhebbers naar de Westkust van Afrika.

Na een reis van enkele maanden kwam het schip in juli 1686 aan in Loango op de kust van Congo. Daar voer *De Ruijter* tussen de lokale handelsposten van de WIC om de meegebrachte handelswaar tegen het gecontracteerde aantal slaafgemaakte Afrikanen te verhandelen. De slavenkopers hielden nauwgezet bij hoeveel mannen, vrouwen en kinderen zij tegen welke producten in welke hoeveelheden verruilden. Zo leverde 1270 pond buskruit twee mannen en zes vrouwen op en bleek een leven in slavernij voor twee mannen 38 hoeden waard te zijn. Vooral uit dit laatste voorbeeld blijkt hoe de kopers en verkopers mensenlevens als elke andere handelswaar zagen. Met alle Europese wapens, brandewijn, textiel en andere producten aan boord van *De Ruijter* werden bij elkaar 310 mannen, 190 vrouwen en 86 kinderen gekocht. Dat het totale aantal slaafgemaakte Afrikanen 586 in plaats van de gecontracteerde vijfhonderd bedroeg, had alles te maken met de hoge sterfte tijdens de overtocht. Gemiddeld overleefde vijftien procent van de slaafgemaakten de overtocht niet. Daarop bedacht, hadden de officieren van *De Ruijter* meer slaafgemaakte Afrikanen ingekocht, om zo het gecontracteerde aantal mensen levend in Suriname aan te laten komen. Eenmaal in het donkere scheepsruim van *De Ruijter* geladen, werden de Afrikanen geketend met de boeien die Schagen en Keijser de schipper hadden meegegeven en begon de tocht naar Suriname.

Hoeveel Afrikanen nooit meer voet aan land zouden zetten nadat ze *De Ruijter* in waren gedwongen, is niet bekend. Na aankomst in Suriname werden de overlevenden uitgeladen en via slavenmarkten aan Nederlandse plantagehouders overgedaan om op een van de vele suiker-, tabaks- of koffieplantages tewerk te worden gesteld. Het scheepsruim werd intussen verbouwd voor de lading uit slavenarbeid verkregen producten die het schip mee terug naar Hoorn zou nemen. Op 11 november 1687 liet *De Ruijter* 'nae behouden arrivement sijn ancker voor de paalen deser stadt Hoorn' vallen met 'een weijnigh verdorvene cargasoen mitsgaders eenige brandhout, ijsere hoepen,

⁸ NA, toegang 1.05.03, inventarisnummer 216, fol. 123-140. Brief WIC-kamer Hoorn aan Gouverneur van Suriname, d.d. 18-12-1685.

⁹ NA, toegang 1.05.03, inventarisnummer 216, fol. 123-140. Bevrachtingscontract WIC-kamer Hoorn en reder Eeuwout Beverwijck, d.d. 16-12-1685.

¹⁰ NA, toegang 1.05.03, inventarisnummer 216, fol. 123-140. Lijst door Schagen en Keijser ingekochte goederen voor de slavenreis van De Ruijter.

duijgen' uit Suriname.¹¹ Daarmee was het bevrachtingscontract dat Schagen en Keijser met de reder en de schipper van *De Ruijter* hadden gesloten volbracht. Na betaling van het hun verschuldigde bedrag en nadat Schagen en Keijser nog een onkostenvergoeding van de WIC ontvingen, was deze slavenreis voor de betrokken Horinezen tot een eind gekomen. Anders was dat voor de honderden Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen die zij naar Suriname hadden laten transporteren en die daar hun verdere leven in slavernij zouden worden gehouden.

Wat weten we nog niet?

Hoornse bewindhebbers van de West-Indische Compagnie waren direct betrokken bij de trans-Atlantische slavenhandel. De eigen compagnieschepen of ingehuurde schepen van lokale Hoornse reders rustten zij uit met alle benodigdheden om aan de kust van West-Afrika slaafgemaakte mensen te verhandelen, in gevangenschap te houden en naar de plantagekolonies in Zuid-Amerika en het Caraïbisch gebied te transporteren. Vanwege de procedure om bewindhebber te worden, hadden zij zo goed als allemaal een dubbelfunctie in het Hoornse stadsbestuur. De meeste schepen die tussen 1674 en 1740 in opdracht van het Noorderkwartier naar West-Afrika en Amerika vertrokken, deden dat voor de slavenhandel. En, van de drie kleinere kamers van de WIC – De Maze, Stad en Lande en het Noorderkwartier – zonden de Hoornse en Enkhuizense bewindhebbers de meeste slavenschepen uit. De WIC-kamer van het Noorderkwartier verhandelde zo'n 33.000 tot 35.000 mensen. De Hoornse afdeling was naar schatting verantwoordelijk voor het verhandelen van 16.500 tot 17.500 slaafgemaakte Afrikanen, meer dan het aantal inwoners van de stad.

Hoewel deze bevindingen een globaal beeld schetsen van de Hoornse betrokkenheid bij de slavenhandel van de WIC, is er nog veel onduidelijk. Hoe verdeelden Hoorn en Enkhuizen binnen de kamer Noorderkwartier de taken? Kwamen er meer slavenreizen voor rekening van Hoorn of juist meer retourvaarten? Hoe verhielden de andere West-Friese steden die in de WIC hadden geïnvesteerd zich hiertoe? Om iets over de precieze rol van Hoorn binnen de WIC te kunnen zeggen, is onderzoek naar de verhoudingen tussen de steden van de kamer Noorderkwartier nodig. Een aanvullend onderzoek naar de scheepvaartactiviteiten van het Noorderkwartier, ter aanvulling op bestaande datasets, met specifieke aandacht voor de afdelingen van de WIC-kamer, maakt verder inzichtelijk welke bestemmingen de Hoornse WIC-schepen precies hadden.

¹¹ NA, toegang 1.05.03, inventarisnummer 19, fol. 74. Missive WIC-kamer Noorderkwartier aan Societeit van Suriname, d.d. 22-05-1688.

Hoorn in Azië

Verenigde Oost-Indische Compagnie en slavernij

In 1602, nog voor de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), kwamen enkele inwoners van Hoorn overeen 'dat zij met malkander ook een schip of twee souden uijtreden naer Oost-Indien, gelijk die van Amsterdam en eenige ander Steden van Holland en Zeeland.'¹² Net als in Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam en Enkhuizen, spraken koopmannen ook in Hoorn af om in samenwerkingsverband schepen naar het verre Zuid-Azië te sturen. Maar voordat het er daar in Hoorn van kwam, besloten de Staten-Generaal al deze zogenoemde particuliere voorcompagnieën samen te voegen tot de VOC. Iedere stad met zo'n voorcompagnie kreeg een eigen VOC-kamer. De compagnie kreeg het Nederlandse handelsmonopolie op het hele gebied tussen Kaap de Goede Hoop in Zuid-Afrika en de Straat Magellaan in Chili, maar richtte zich in de praktijk vooral op Zuid- en Zuidoost-Azië.

De compagnie werd bestuurd door de Heren Zeventien, het aantal afgevaardigden uit de VOC-kamers Amsterdam, Middelburg, Rotterdam, Delft, Enkhuizen en Hoorn. De kamers hadden ieder dezelfde faciliteiten voor inkoop, transport en verkoop van de handelswaren uit Azië, maar om te voorkomen dat Amsterdam als hét handelscentrum van de Republiek een absolute meerderheid in de compagnie en haar bestuur zou krijgen, werd van tevoren een verdeelsleutel voor alle activiteiten bepaald. De kamer Amsterdam vertegenwoordigde de helft, Middelburg een kwart en Rotterdam, Delft, Enkhuizen en Hoorn ieder een zestiende.

Het plaatselijke bestuur delegerde de compagnie aan de Raad van Indië, waar de gouverneur-generaal de hoogste bestuurder was en werd bijgestaan door raadsleden. Aanvankelijk vanuit hun zetel op het Molukse eiland Ternate en later in Batavia op Java, rapporteerde de Raad direct aan de Heren Zeventien. Doordat een briefwisseling tussen de Republiek en de Indonesische Archipel ongeveer anderhalf jaar duurde – negen maanden heen en negen maanden terug – waren de gouverneur-generaal en de raadsleden in hoge mate bevoegd zelf beslissingen te nemen binnen de beleidskaders die de Heren Zeventien stelden. Vanuit tientallen handelsposten, forten en factorijen, handelde de compagnie in Aziatische producten als peper, kruidnagel, nootmuskaat, kaneel, porselein en thee, maar ook in slaafgemaakte Afrikanen en Aziaten.

Anders dan de WIC in het Atlantische gebied, had de VOC geen specifiek vastgelegd Nederlands monopolie op slavenhandel in haar gebied. Toch was slavenhandel en het in slavernij houden van Afrikanen en Aziaten een niet weg te denken deel van het dagelijks leven op de factorijen en in de steden van de compagnie. Daarvoor maakten de Nederlanders gebruik van de bestaande netwerken van slavenhandel en systemen van slavernij in Azië. Zoals historici Alicia Schrikker en Nira Wickramasinghe betogen: 'Onvrijheid – in verschillende vormen – was de norm in Zuid-Azië, een situatie die de Nederlanders zonder veel moeite naar hun hand zetten'.¹³

Onder de VOC werden in totaal tussen 600.000 en 1.135.000 slaafgemaakte mensen verhandeld.¹⁴ Tot het midden van de achttiende eeuw was slavernij en slavenhandel in Nederlandse gebieden in Azië zelfs omvangrijker dan in het Atlantische gebied. Naar schatting werden er in 1750

¹² Citaat overgenomen uit: H. Bonke en K. Bossaers, *Heren Investeren. De Westfriese bewindhebbers van de VOC*, 25.

¹³ A. Schrikker en N. Wickramasinghe, 'Slavernij, slavenhandel en de VOC in Zuid-Azië,' in *De Slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek*, 172.

¹⁴ M. van Rossum, *Kleurrijke Tragiek*, 26.

75.500 mensen in Azië en 64.000 mensen in Amerika door Nederlanders in slavernij gehouden.¹⁵ Slavenhandel was dan misschien geen hoofdactiviteit van de VOC, maar de compagnie verdiende er op directe en indirecte wijze wel veel geld aan. De VOC gebruikte slaafgemaakte mensen in de specerijenproductie en voor onder meer constructiewerkzaamheden, als sjouwers en handwerklieden, op scheepswerven of op een van de voedseltuinen van de compagnie. Veel slaafgemaakten in de Indonesische Archipel werden echter als huisslaaf in de huishoudens van het VOC-personeel en particuliere Europeanen en Aziaten gehouden of als werkslaaf de straat op gestuurd om geld te verdienen voor degene die zich hun eigenaar noemde.

Op elke slaafgemaakte die particulieren binnen het VOC-gebied verhandelden, hief de compagnie een bedrag aan belasting. In 1720, bijvoorbeeld, was dat tien rijksdaalders, nu zo'n 250 euro.¹⁶ Na opheffing van de VOC in 1795 en de daaropvolgende nationalisering van haar bezittingen en bezettingen door de staat, zette het koloniale bestuur van Nederlands-Indië deze vormen van slavernij voort. In 1860 werd de slavernij in het voormalige Nederlands-Indië afgeschaft. Vanwege het decentrale bestuur van de voormalige kolonie, werd dit in de praktijk aanvankelijk alleen op Java en Madura gehandhaafd en duurde het nog tot 1914 voordat het gehele gebied geëmancipeerd was.

De eerste Nederlandse plantagekolonie bevond zich in de jaren twintig van de zeventiende eeuw op de Banda-eilanden. Dat betrof niet alleen de eerste onder de VOC, maar zelfs de eerste onder Nederlands gezag.¹⁷ De Nederlandse slavernij op de Banda-eilanden had alles te maken met de gewelddadige manier waarop de VOC monopolies op de handel in nootmuskaat en foelie afdwong. Deze monopolies waren onbespreekbaar voor de lokale Bandanese handelaren en ze verzetten zich daar hevig tegen. Bandanese handelaren hadden namelijk al eeuwenlang hun eigen handelsnetwerken en verkochten hun specerijen sinds de zestiende eeuw ook aan andere Europeanen in Azië. De nieuwkomers uit Nederland waren voor hen slechts een van de vele afnemers. Gefixeerd op de enorme bedragen die de specerijen opleverden, stuurden de Heren Zeventien meerdere vloten naar de Banda-eilanden om het alleenrecht op de handel in nootmuskaat en foelie af te dwingen. VOC-officiëren werd met klem toegezegd dat geweld hierbij niet geschuwd hoefde te worden.

Meerdere pogingen om een monopolie te forceren mislukten, en leidden tot gewelddadige conflicten tussen Nederlanders en Bandanezen. Jarenlange spanningen kwamen in 1621 tot een bloedig hoogtepunt. De Hoornse Jan Pieterszoon Coen, die zijn carrière als gouverneur-generaal van de VOC begon in de kamer van Hoorn, en zijn raadsleden besloten op 24 april van dat jaar tot de totale ontvolking van Banda en de vernietiging van alle Bandanese gebouwen en schepen. Het resultaat was de moord op duizenden eilandbewoners. Van de circa 15.000 Bandanezen overleefden er 789 het bloedbad. Zij werden op orders van Coen tot slaaf gemaakt. Coen noteerde nauwkeurig dat het 287 mannen, 256 vrouwen en 246 kinderen betrof.¹⁸ De slaafgemaakte Bandanezen werden de ruimen van compagnieschepen in gedwongen om naar een nieuwe bestemming te worden verscheept: Batavia.

Batavia was de hoofdzetel van de Nederlandse koloniale macht in Azië en bleef dat tot lang nadat de VOC was opgeheven. De stad werd twee jaar voor de genocide op de Banda-eilanden, in 1619, door Coen gesticht op de as van de door hem platgebrande Javaanse stad Jayakarta. Als eerbetoon aan zijn geboortestad had hij er zelf de naam Nieuw-Hoorn aan willen geven, maar daar

¹⁵ Ibidem, 1.

¹⁶ R Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië*, 57.

¹⁷ M. van Pagee, *Banda*, 87.

¹⁸ Ibidem, 82.

stemden de Heren Zeventien niet mee in. Voor de bouw van Batavia dwong Coen Chinese handelaren die aanmeerden bij een van de Nederlandse handelsposten hun bemanningsleden achter te laten, om die vervolgens in Batavia tewerk te stellen. Later zond hij een vloot onder leiding van de Hoornse VOC-schipper Willem IJsbrantsz. Bontekoe naar China om af te dwingen dat zij niet meer met Spanjaarden en Portugezen zouden handelen. Voor het geval dat zij weigerden, gaf Coen toestemming om Chinezen te roven en in slavernij naar VOC-posten af te voeren. Diplomatie mislukte en de Chinese autoriteiten weigerden de Nederlandse eisen. Daarop roofden Bontekoe en zijn vloot honderden mannen, vrouwen en kinderen uit dorpen langs de Chinese zuidkust. Van hen kwamen slechts tientallen levend aan in Batavia.¹⁹

Om de Bandanese nootmuskaatperken onder beheer van VOC-personeel van werkkraft te voorzien, werden intussen slaafgemaakte mensen ingekocht op slavenmarkten op Indonesische eilanden, uit Coromandel op de zuidoostkust van India en van Europese slavenhandelaren. Overtuigd van de verdiensten van zijn handelswijze, rapporteerde Coen in november 1621 aan de Heren Zeventien: 'In Banda ist Godt loff gedaen. Daer resteert niet meer, dan dat aldaer een goet getal eerlijcke getroude [= trouwe] lieden gebracht worden, die waerdich zijn ende oock weten slaven en slavinnen te gouverneeren (...) ende de Compagnie sal daeraen seer grooten dienst geschieden.'²⁰ Een halfjaar later adviseerde Coen, ter vermindering van personeelsuitgaven voor de compagnie, tot een Nederlandse volksplanting in de Indonesische Archipel. Hiervoor was 'vooreerst niet anders van node dan een goede menage [= management], goeden regel in den handel ende een goet getal van allerley volck, mannen, vrouwen, jongers en dochters van Nederlandt, insonderheyt eenige weynige, soo 't niet veel mach wesen, goede aensienlijke huysgezinnen, ende een grote menichte slaven ende slavinnen, om Batavia ende Banda te peupeleren.'²¹ In de uitvoering van het beleid van de Heren Zeventien, waarin het Hoornse stadsbestuur via de bewindhebbers permanent vertegenwoordigd was, legde Coen op deze manier de basis van de Nederlandse koloniale macht en slavernij in Azië.

De slaafgemaakte mensen die op Banda, in Batavia en verder onder het VOC-bewind tewerkgesteld werden, kwamen niet uitsluitend uit Azië. Veruit de meeste slaafgemaakten in het VOC-gebied kwamen niettemin uit het huidige Sri Lanka, India, Bangladesh, Myanmar, Kalimantan en Bali. Maar de VOC verscheepte ook vele duizenden Afrikanen de Indische Oceaan over om voor de compagnie slavenarbeid te verrichten. In 1657 sloot de VOC hiertoe een overeenkomst met de WIC die de VOC tegen vergoeding toegang gaf tot de slavenmarkten in West-Afrika. De meeste slaafgemaakte Afrikanen in het VOC-gebied kwamen echter uit Oost-Afrika. Pieter van Dam, advocaat van de VOC, betoogde in 1701 dat er voor de goud- en zilvermijnen op Sumatra specifiek uit Madagaskar aangevoerde slavenarbeid nodig was. Dit omdat 'de inlanders tot soo swaren arbeijt te luij, en d' andere slaven off te swack, of te boos van aart waren, en als sij geen andere uijtkomst sagen, haar selven het leven benamen, en integendeel die van Madagascar van vrij saghter en geseggelijker naturel.'²² Met andere woorden, Van Dam had het liefst slaafgemaakten die volgens hem niet te moeilijk deden.

De meeste slaafgemaakte mensen in het VOC-gebied waren niet in het bezit van de compagnie, maar in particulier bezit van compagniepersoneel en inwoners van de VOC-steden. De Duitse VOC-dienaar Johann Christian Hoffman beschreef in zijn zeventiende-eeuwse reisverslag dat

¹⁹ M. van Pagee, *Banda*, 116.

²⁰ Citaat uit H.T. Colenbrander, *Jan Pietersz. Coen, bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1919), 670. Digitaal raadpleegbaar: <https://archive.org/details/janpieterszcoenb01coen/>.

²¹ Ibidem, p. 790.

²² Pieter van Dam, *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1701* (1701), Deel 1.2 p. 653. Digitaal raadpleegbaar via Huygens Instituut: <https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vandam/>.

de Europese en Aziatische burgerij in Batavia in allerlei goederen handelden, maar de 'voornaamste handelswaar bestaat uit lijfeigenen – slaven en slavinnen – die van Ambon, Ternaten, Makassar, Bali, Borneo, Bengalen, Madagaskar en andere landen daarheen worden gebracht en daar dagelijks gekocht en verkocht worden.'²³ Gewone burgers en handwerklieden bezaten volgens Hoffman tussen zes en tien slaafgemaakte mannen en vrouwen, bestuurders uit de Raad van Indië en andere hoge functionarissen soms meer dan honderd. Het bezit van onvrije mensen die huishoudelijke en verzorgende taken moesten uitvoeren was een pijler van rijkdom en status, maar ook een bron van inkomsten. Slaafgemaakte mannen werden in Colombo op Ceylon, het huidige Sri Lanka, bijvoorbeeld op pad gestuurd om met fysiek werk zogenoemd koeliegeld te verdienen. Alles wat ze verdienden moesten ze weer afstaan aan degene die hen in slavernij hield.

Veel compagniepersoneelsleden lieten de mensen die zij in slavernij hielden met zich mee reizen, soms ook op terugreis naar de Republiek. Voordat zij vanuit Batavia vertrokken, legden ze bij de notaris vast aan wie ze in geval van overlijden hun 'roerende of onroerende [goederen], slaven en slavinnen, actien en crediten' zouden nalaten.²⁴ Op de verplichte tussenstop in Kaap de Goede Hoop verkochten de meesten hun menselijk bezit aan lokale Europese en Afrikaanse slavenhandelaren. In de Kaapkolonie voerde de compagnie zelf ook slaafgemaakte Afrikanen aan uit Madagaskar, Mozambique en Angola voor het fysiek zware werk in de magazijnen, werkplaatsen en havenwerken van de VOC.

In enkele uitzonderlijke gevallen kwam een slaafgemaakte Aziat in de Republiek terecht. Dat was bijvoorbeeld het geval met de jonge Leander van Bengalen. In 1747 kwam de slaafgemaakte Bengaalse jongen in eigendom van luitenant ter zee in dienst van de VOC Reinier Jongemaats, een Hoornse regentenzoon die door het faillissement van zijn vader was gedwongen om te gaan varen. Toen Reinier in Hoorn was teruggekeerd en hij tot schepen was benoemd, besloot hij in 1757 bij de notaris 'de slave jonge Leander van Bengalen (...) te emanciperen en alsoo vrij en sijn eijgen meester te maken wegens sijn getrouwen en vigilante diensten'.²⁵ Een ander uitzonderlijk geval is de aanwezigheid van twee in slavernij gehouden vrouwen die in 1776 op het Hoornse VOC-schip de *Hindelooopen* vanuit de Republiek naar Batavia voeren.²⁶ Zoals Tabo voor slaafgemaakte Afrikanen in Hoorn bewees, betekende de aanwezigheid van Leander dat de inwoners van Hoorn ook slaafgemaakte Aziaten in levende lijve zagen.

Hoorn en de VOC

In hetzelfde jaar van de oprichting van de VOC, 1602, vertrok de eerste compagnievloot naar Zuid-Azië. Van de veertien schepen in die vloot kwamen er twee uit Hoorn: de *Hoorn* onder schipper Jan Cornelisz. Avenhorn en de *Medemblik* onder Krijn Pietersz. De Hoornse schepen hadden allerlei Europese goederen en honderdduizend gulden aan boord om te verhandelen voor Aziatische producten. Deze schepen werden voor de reis klaargemaakt door de Hoornse VOC-bewindhebbers Claas Jacobsz. Sijms, Willem Pietersz. Crap, Pieter Jansz. Schok, Cornelis Cornelisz. Veen, Pieter Jansz. Liorne en Vrerich Gerritsz. Schilder. Ieder van hen maakte deel uit van het stadsbestuur. De meesten

²³ Hertaald citaat overgenomen uit: M. van Rossum, *Kleurrijke tragiek*, 21.

²⁴ Zie bijvoorbeeld NA, toegang 1.04.02, inventarisnummer 6892. Testament George Fredrik Kranke, d.d. 13-9-1763; NA, toegang 1.04.02, inventarisnummer 6854. Testament Michiel Schisenoshij, d.d. 3-10-1769; NA, toegang 1.04.02, inventarisnummer 6893. Testament Andries van Eijck, d.d. 30-10-1782.

²⁵ Westfries Archief (WFA), toegang 1685, inventarisnummer 2474. Notariële akte no. 109, d.d. 21-9-1757.

²⁶ NA, toegang 1.04.02, inventarisnummer 9182, scan 461. Consumptierekening van het schip *Hindelooopen* op gemaakt in Batavia, 31-8-1779.

als lid van de vroedschap, Schilder als regerend burgemeester. Vier jaar later keerde het eerste Hoornse schip terug uit Azië, 'rijk beladen met specerijen en andere waren die tegen hoogen prijs verkocht werden.'²⁷

Voor Hoorn was de VOC een belangrijke pijler van de stedelijke economie. Naast Noord-Hollandse kaas en zout uit Portugal en het Atlantisch gebied, was peper uit Azië het belangrijkste exportproduct van Hoorn. In de loop van de zeventiende eeuw besloeg de export van alleen Aziatische peper al zo'n kwart van de totale export. Peper en andere producten die de VOC aanvoerde, zoals nootmuskaat, kruidnagel, kaneel, gember en indigo, werden vanuit Hoorn voornamelijk doorgevoerd naar Frankrijk en Zuid-Europa. Naarmate Amsterdam meer en meer de intra-Europese handelsvaart op de Zuiderzee naar zich toe trok, vormden de koloniale handelscompagnieën de kurken waarop de Hoornse economie bleef drijven.²⁸ Door deze koloniale handel steeg het gemiddelde vermogen van een Hoornse vroedschap in de achttiende eeuw tot zo'n tweehonderdduizend gulden.²⁹

Van de koloniale en slavenhandel profiteerden niet alleen de investeerders in de compagnieën. Een Hoornse touwslager bijvoorbeeld, was door de continue vraag naar touw voor de bouw en uitrusting van compagnieschepen voor de rest van zijn leven zo goed als verzekerd van een inkomstenbron. Ook andere toeleveringsbedrijven als blok- en pompmakerijen, houtzaagmolens en zeilmakerijen leverden een groot deel van hun producten en diensten aan de lokale scheepswerven. Enkele gewiekste Hoornse VOC-bewindhebbers waren dan ook tegelijkertijd eigenaar van zo'n toeleveringsbedrijf, zoals de Van Foreesten, die een lijnbaan bezaten voor aanlevering van touw en koeien aan de VOC verkochten.³⁰ Meyndert Sonck en Lucas van Neck, beiden bewindhebber en stadsbestuurder, hadden tussen 1664 en 1670 zelfs het alleenrecht koeien en ossen aan de VOC te leveren.³¹

Verkiezing tot bewindhebber van de VOC verliep volgens dezelfde procedure als bij de WIC. De zittende bewindhebbers stelden een lijst op van drie kandidaten, waaruit de burgemeesters een keuze maakten. Ook hier was lidmaatschap van de vroedschap in theorie niet, maar in de praktijk wel noodzakelijk om bewindhebber te worden. Soms stond op voorhand al vast wie genomineerd zou worden, vooral als een regerend burgemeester bewindhebber wilde worden. Een bijzondere uitzondering hierop was Jan Pietersz. Coen. Als beloning voor zijn wapenfeiten werd hij bij terugkomst in de Republiek in 1623 tot Hoorns VOC-bewindhebber benoemd. Dat bleef hij tot hij in 1627 opnieuw als gouverneur-generaal naar Batavia vertrok. In een enkel geval kwam het ook voor dat dienst in de VOC juist voorafging aan een plek in het Hoornse stadsbestuur. Hendrick Roelofsz. van Homoet – in het midden van de achttiende eeuw drie maal opperhoofd van Deshima in Japan voor de VOC – repatrieerde namelijk in 1755, vestigde zich in Hoorn en bemachtigde een plaats in de vroedschap.³²

In de beginjaren van de compagnie waren de meeste Hoornse bewindhebbers kooplieden die naast – maar vooral ook vanwege – hun succesvolle ondernemingen deel uitmaakten van het

²⁷ H. Kroon en F. Kapteijn, *Nieuwe Kroniek van Hoorn*, 95.

²⁸ M. Wever-Nierop, 'Hoorn in de Gouden Eeuw,' in *Hoorn en de Zee*, 123.

²⁹ K. Zandvliet, *De 500 Rijksten van de Republiek*, 56.

³⁰ Regionaal Archief Alkmaar (RAA), toegang 0685, inventarisnummer 145. Akte nalatenschap Nanning van Foreest en Jacoba de Vries; RAA, toegang 0685, inventarisnummer 157. Journaal inkomsten en uitgaven Cornelis van Foreest.

³¹ K. Zandvliet, *De 500 Rijksten van de Republiek*, 53.

³² *Ibidem*, 399.

stadsbestuur. Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw trad hierin een verschuiving op, toen het bewindhebberschap steeds meer aan regenten toekwam. In plaats van functies in de handel en nijverheid, trokken zij vooral openbare bestuurlijke ambten naar zich toe, die zeer aantrekkelijk waren vanwege de financiële vergoeding. Vooral het VOC-bewindhebberschap was om deze reden zeer in trek. In de enkele gevallen waarin kandidaat-VOC-bewindhebbers al bewindhebber bij de WIC waren, legden zij bij verkiezing zonder uitzondering hun oude en minder prestigieuze functie neer. Andersom kwam dat niet voor.

*Vertegenwoordiging stadsbestuur onder Hoornse VOC-bewindhebbers*³³

	Aantal bewindhebbers	Waarvan vroedschap		Waarvan (oud-) burgemeester	
1602-1649	20	18	90%	17	85%
1650-1699	25	25	100%	23	92%
1700-1749	26	25	96%	25	96%
1750-1799	19	18	95%	18	95%

Aanvankelijk in het oude Geertenklooster in de Nieuwstraat en vanaf 1676 op het Oost-Indisch Huis in de Muntstraat, verdeelden de Hoornse bewindhebbers de uit te voeren taken op de werf, voor de scheepsuitrusting en in het pakhuis. Elk van deze departementen werd geleid door twee bewindhebbers, die verantwoordelijk waren voor de inkoop van benodigde materialen en diensten. Door lucratieve overeenkomsten voor toelevering te sluiten, verdienden de bewindhebbers hiermee nog wat bij.³⁴ Om de drie jaar schoven zij door naar een ander departement. Op de Hoornse VOC-werf werden tussen 1602 en 1794 in totaal 102 schepen gebouwd, zo'n 7 procent van alle schepen die de compagnie had laten bouwen. Bij elkaar vertrokken 297 scheepsreizen voor de VOC vanuit Hoorn.³⁵

Anders dan bij de WIC, rustten de VOC-bewindhebbers in Hoorn hun schepen niet direct uit voor de slavenhandel. Dat betekent niet dat er geen slaafgemaakte mensen op Hoornse VOC-schepen werden verhandeld, veelal in ketens gebonden tussen een meer diverse en niet-menselijke scheepslanding. Zo vertrok het schip *Lekkerlust*, in 1755 voor en door de VOC-kamer te Hoorn gebouwd, in 1759 van Timor en arriveerde het op een van de Banda-eilanden met een lading textiel, ijzer, zegellak, rijst én 163 slaafgemaakte Aziaten.³⁶ De 79 mannen, 64 vrouwen en 20 kinderen die tot slaaf waren gemaakt, werden op de Bandanese nootmuskaatperken tewerkgesteld. Ook het in 1693 gebouwde Hoornse schip *Overrijp* vervoerde slaafgemaakte mensen. Mogelijk ontleende dit schip zijn naam aan de Hoornse vroedschap en burgemeester Jacob van Foreest, die een jaar eerder aantrad als VOC-bewindhebber. Het is waarschijnlijk dat hem bij aantreden werd opgedragen een nieuw compagnieschip te laten bouwen. Naar goed gebruik gaf hij hier een eigen naam aan, in dit geval die van zijn buitenplaats Over-Rijp in de Beemster. Op een retourreis naar de Republiek in 1702 stopte de *Overrijp* onderweg op Ceylon, beladen met onder meer specerijen en tien slaafgemaakte Balinezen.³⁷

³³ H. Bonke en K. Bossaers, *Heren Investeren*, 93.

³⁴ Ibidem, 68.

³⁵ Ibidem, 39-40.

³⁶ Schip *Lekkerlust* in database VOC-schepen: <https://www.vocsite.nl/schepen/10611/>. Scheepslanding uit database Boekhouder-Generaal te Batavia: <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/8444>.

³⁷ Schip *Overrijp* in database VOC-schepen: <https://www.vocsite.nl/schepen/11811/>. Scheepslanding uit database Boekhouder-Generaal te Batavia: <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/8929>. Informatie

Eenzelfde soort vernoeming kreeg ook het in 1753 gebouwde Hoornse schip *Schagen*. Dit schip is zeer waarschijnlijk vernoemd door en naar Joan Allard Schagen. In de voetsporen van zijn vader, de eerder genoemde WIC- en later ook VOC-bewindhebber en stadsbestuurder Gerard Schagen, bekleedde Joan naast het bewindhebberschap eveneens de functies van vroedschap, schepen en meervoudig burgemeester. In 1773 vertrok de *Schagen* vanuit Batavia naar Ceylon met een lading van bijna tweehonderdduizend gulden aan goud en zilver, etenswaren en achttien slaafgemaakte mannen.³⁸ Ook het schip *Hoolwerf*, naar de Hoornse regentenfamilie Van Hoolwerf, vervoerde op een tweetal reizen slaafgemaakte mensen. In 1776 vanuit Batavia met twaalf slaafgemaakte mannen naar Ceylon, een jaar later op een bevoorradingsreis vanuit Malabar naar Ceylon met twee slaafgemaakten uit Batavia.³⁹

Dat schepen die naar bepaalde familienamen van bewindhebbers vernoemd werden slaafgemaakten vervoerden, impliceert uiteraard niet dat die families daar persoonlijk bij betrokken waren. Ongetwijfeld wisten zij echter wel van de omvangrijke slavernij onder Nederlandse vlag in Azië. Niet alleen door hun regelmatige contacten met andere bewindhebbers, scheepslui en handelaren, maar vooral omdat een van hen als lid van de Heren Zeventien meebesliste over het compagniebeleid. Desondanks hadden zij er geen probleem mee hun naam aan een zogenoemde Oost-Indiëvaarder te verbinden in een poging status en prestige te verwerven. Bovendien verdienden zij grof geld aan de handel in vele Aziatische producten die direct door de VOC uit slavenarbeid werden verkregen, onder meer nootmuskaat uit de Banda-eilanden, kaneel uit Ceylon of goud en zilver uit Sumatra. Indirect bestonden de hoge bedragen die zij als bezoldiging voor hun bewindhebberschap kregen, voor velen een van de hoofdredenen om bewindhebber te worden, ook uit de opbrengsten van de belasting die de compagnie hief op de slavenhandel.

Wat weten we nog niet?

De grote omvang en complexiteit van de Nederlandse slavenhandel en slavernij in Azië komt in recentere geschiedkundige literatuur steeds meer aan het licht. Slavenhandel en slavernij waren weliswaar geen hoofdactiviteit van de compagnie, maar het was toch een integraal onderdeel van het dagelijks leven in het VOC-gebied. Zo blijkt dat door de compagnie en haar personeel gedurende bijna tweehonderd jaar honderdduizenden mensen tot slaaf gemaakt zijn, werden verhandeld en in slavernij tewerkgesteld zijn. Zij kwamen terecht op plekken waar fysiek zwaar werk te verrichten was, zoals de scheepswerven, pakhuizen en productiegebieden van de compagnie, of in de huishoudens van VOC-personeel en andere Europese en Aziatische stedelingen.

Voor Hoorn, een van de zes plaatsen waar de VOC in Nederland zetelde, was de compagnie van groot belang. De 102 in Hoorn gebouwde schepen en de bijna driehonderd in Hoorn uitgerede reizen vertegenwoordigden een belangrijk deel van de lokale economie. Van de werkgelegenheid die dit met zich meebracht profiteerden vele stadsbewoners, van ambachtslieden in een van toeleveringsbedrijven tot stadsbestuurders die zo goed als alle bewindhebbersplaatsen vervulden. Het bewindhebberschap was vanwege de geldelijke opbrengsten en het prestige een van de meest

over buitenplaats Over-Rijp uit artikel op website Oneindig Noord-Holland: <https://onh.nl/verhaal/de-woning-van-de-rijkste-inwoner-van-hoorn>.

³⁸ Schip Schagen in database VOC-schepen: <https://www.vocsite.nl/schepen/10920/>. Scheepslading uit database Boekhouder-Generaal te Batavia: <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/8950>.

³⁹ Schip Hoolwerf in database VOC-schepen: <https://www.vocsite.nl/schepen/10474/>. Scheepslading uit database Boekhouder-Generaal te Batavia: <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/2512> en <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/3221>.

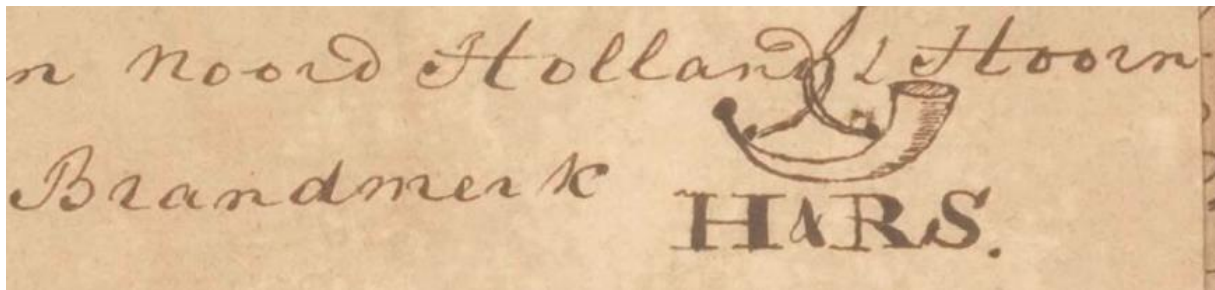
begeerde bestuursfuncties van Hoorn. Een deel van hun inkomsten kwam direct voort uit de handel in met slavenarbeid verkregen producten, een klein deel indirect uit de opbrengsten van slavenbelasting.

Om te kunnen bepalen welk aandeel Hoorn in het bredere slavernijverleden van de VOC had is nieuw onderzoek nodig. Uit de scheepsreizen van de *Lekkerlust*, *Over-Rijp*, *Schagen* en *Hoolwerf* blijkt wel dat Hoornse VOC-schepen actief deelnamen aan slavenhandel in Azië. Dat gold ook voor VOC-personeelsleden als de Hoornse Reinier Jongemaats, die in 1757 de slaafgemaakte Leander uit Bengalen bij de notaris in Hoorn emancipeerde. De slavernijgeschiedenis van de VOC en Hoorn zijn in ieder geval onlosmakelijk verbonden met de Hoornse gouverneur-generaal J.P. Coen. Het door hem gestichte Batavia werd opgebouwd met slavenarbeid en groeide uit tot het centrum van de Nederlandse koloniale macht in Azië. De door hem uitgemoorde Banda-eilanden liet hij opnieuw bevolken met duizenden slaafgemaakte Aziaten. Daarmee stond hij aan de basis van de eeuwenlange slavenhandel en slavernij in de Nederlandse kolonies in Azië.

Hoornse particulieren en slavernij

Plantage Hoorn en Noord-Holland te Berbice

Dat Hoornse stadsbestuurders door hun dubbelfunctie als WIC-bewindhebber direct betrokken waren bij de handel in slaafgemaakte Afrikanen, staat vast. Maar wat betekende dat voor de mensen die zij naar de Nederlandse plantagekolonies lieten verschepen? Waar zouden zij de rest van hun leven tewerk worden gesteld? Van de vele honderdduizenden Afrikanen die naar Zuid-Amerika werden verscheept, kwamen er enkelen terecht op de plantages *Hoorn* en *Noord-Holland* in Berbice, in het tegenwoordige Guyana, eveneens een Nederlandse kolonie. Daar verbouwden zij in slavernij koffie voor de eigenaars van de plantages: de Hoornse broers Hendrik en Reijnier Steenbergen.⁴⁰ Met een in de huid gebrande afbeelding van een hoorn met daaronder de initialen van Hendrik & Reijnier Steenbergen, werd ieder van hen er permanent aan herinnerd dat zij in slavernij op de plantages *Hoorn* en *Noord-Holland* werden gehouden.

Tekening van het zilveren brandmerk dat de broers Steenbergen hanteerden. De hier afgebeelde hoorn heeft dezelfde beeltenis als die de stad Hoorn eind achttiende eeuw op zeevlaggen voerde.⁴¹

Hendrik Steenbergen werd in 1754 geboren te Hoorn, gevolgd door zijn broer Reijnier in 1758.⁴² De broers vormden sinds 1779 samen met hun Amsterdamse neef Nicolaas Doekscheer de firma Doekscheer & Steenbergen.⁴³ Vanuit hun kantoor aan de Keizersgracht handelde de firma in 'indigo, op de West en de Levant.' Toen Doekscheer in 1789 overleed, zetten de broers de firma onder dezelfde naam voort. Met een som geld uit de flinke erfenis van hun neef en eigen kapitaal kochten ze in 1793 twee lappen 'nieuwe grond' naast de suikerplantage *De Dageraad* in Berbice en stichtten daar de plantages *Hoorn* en *Noord-Holland*.

Toen Groot-Brittannië in 1796 de kolonie Berbice innam, werd een inventaris van de bezittingen van de Steenbergens gemaakt. Hierop werden alle opstallen, gereedschappen en inboedels opgesomd die zij op de plantages *Hoorn* en *Noord-Holland* hadden. Halverwege de inventarislijst stonden ook de mensen die zij in slavernij hielden, bij elkaar 'negermans 21 koppen',

⁴⁰ NA, toegang 4.VELH, inventarisnummer 581A. Kaarten nieuwe grond Hoorn en Noord-Holland uitgegeven aan Hendrik en Reijnier Steenbergen, 1793.

⁴¹ NA, toegang 1.05.21, inventarisnummer AC.9.18, no. 67. Inventaris plantage, effecten en goederen in Berbice van het compagnieschap Hendrik en Reijnier Steenbergen, 1796.

⁴² Hendrik Steenbergen werd in 1754 ingeschreven in het Hoornse doopboek, Reijnier in 1758. WFA, toegang 1702-17, inventarisnummer 11, fol. 451; WFA, toegang 1702-07, inventarisnummer 12, fol. 12.

⁴³ C.J. de Bruyn Kops, 'De Amsterdamse verzamelaar Jan Gildemeester Jansz.,' in *Bulletin van het Rijksmuseum*, 173, 179-182.

'negerwifven 15 koppen' en 15 jongens en meisjes.⁴⁴ Onder hen bevonden zich de slaafgemaakten Barend, 'zijnde pijnlijk in de knien', Ackimora, 'zuchtig / onbekwaam' en Romes, 'thans met de pleuris op plantage Dageraad'. Deze namen hadden zij niet van hun ouders gekregen, maar werden hun door slavenhandelaren en -eigenaren opgelegd. De broers Steenbergen besloten bijvoorbeeld dat een op hun plantage geboren jongetje naar de naam 'Hoorn' moest luisteren. Een 'gedeserteerde' Afrikaanse man gaven zij, waarschijnlijk na zijn vlucht, de naam Haasepad. De Steenbergens beschouwden hem desondanks nog steeds als hun bezit. Op de lijst stonden meer mensen die de slavernij ontvlucht waren. Sue was met haar jonge zoon Cumberland weggerend en ook Naddij werd als gedeserteerd opgetekend. Mochten zij ooit opgespoord worden, zouden ze weer opnieuw in slavernij op *Hoorn* en *Noord-Holland* tewerk worden gesteld.

Behalve bij *Hoorn* en *Noord-Holland* waren Hendrik en Reijnier ook betrokken bij tal van andere plantages in Berbice en het naastgelegen Demerara.⁴⁵ Hendrik zelf was mede-eigenaar van de koffieplantage *De Herstelder* in Berbice en met de firma Doekscheer & Steenbergen voerden de broers namens andere plantagehouders de directie over plantages met cynische namen als *De Dankbaarheid*, *'l Heureuse Aventure*, *Vrede en Rust* en *Goed Fortuin* in Demerara. Daar verstrekte de firma ook plantagehypotheken voor de koffie- en katoenplantages *Le Redit*, *Potosie* en *De Betere Verwachting*. Toen Reijnier Steenbergen in 1807 overleed, zette Hendrik het beheer van hun plantages voort. In 1814 sloot hij bijvoorbeeld nog een hypothecaire lening van zesduizend Engelse pond. Daaraan verbond hij zijn 'in eigendom toebehoorende coffy plantage genaamd Hoorn en Noord Holland groot een duizend akkers ende meer of minder gelegen aan de westwal van de rivier Berbice, boven de plantage De Dageraad en zulks met alle deselve slaaven en slavinnen en afkomelingen daar van'.⁴⁶ In 1822 kwam ook Hendrik te overlijden en hield de firma Doekscheer & Steenbergen op te bestaan. Het is niet duidelijk wat er met de Afrikanen die op zijn plantages in slavernij werden gehouden is gebeurd. Zeker is wel dat zij voor de rest van hun leven het brandmerk van een hoorn en de letters H&RS op hun lichaam droegen.

De Gekroonde Jaagschuit, handel in koffie, thee en tabak

De suiker, koffie, thee en tabak die met slaven- en dwangarbeid op de Nederlandse factorijen en plantages in Azië en Afrika werden verbouwd, vonden ook hun weg naar Hoorn. Lokale verkoop gebeurde via een van de vele handelshuizen die de koloniale producten uit met name Amsterdam, maar ook Rotterdam en Leiden importeerden. Een daarvan was een Hoornse koffie-, thee- en tabakswinkel aan het Breed, sinds 1793 bekend onder de naam *De Gekroonde Jaagschuit*. De Overijsselse koopman Hermanus van Berkel kwam in 1779 op 23-jarige leeftijd naar Hoorn, trouwde de Hoornse Margaretha Hem en kocht het winkelpand een jaar later. Als eigenaar van *De Gekroonde Jaagschuit* klom de al niet onvermogen koopman op tot de hogere kringen van de Hoornse gemeenschap.

In de late achttiende eeuw broeide sociale en politieke onrust in de Nederlandse steden. Twee kampen stonden lijnrecht tegenover elkaar. Aan de ene zijde stonden de patriotten, burgers die

⁴⁴ NA, toegang 1.05.21, inventarisnummer AC.9.18, no. 67. Inventaris plantage, effecten en goederen in Berbice van het compagnieschap Hendrik en Reijnier Steenbergen, 1796.

⁴⁵ Zie de transcriptie van Paul Koulen van de door Groot-Brittannië opgestelde lijst van eigenaren van plantages en houders van hypotheeken op plantages in Berbice, Demerara en Essequibo 1818-1819. Digitaal raadpleegbaar: <https://cbg.nl/documents/55/Berbice-Demerara-Essequibo.pdf>

⁴⁶ NA, toegang 1.05.21, inventarisnummer AZ.7.57, fol. 18. Plantagehypotheek Hendrik Steenbergen op plantages Hoorn en Noord-Holland, d.d. 21-10-1814.

democratische inspraak in het door de regentenfamilies gedomineerde stadsbestuur eisten. Daar tegenover stonden de orangisten die Willem V, de prins van Oranje-Nassau, steunden en de status quo wilden handhaven. Van Berkel behoorde tot de patriotten. Na jaren van politieke omwentelingen werd in 1795 onder aanvoering van de patriotten en gelijkgestemde Franse revolutionairen de Bataafse Republiek uitgeroepen. De tijd van de handelscompagnieën en regenten kwam hiermee ten einde.

In de steden werden de vroedschappen uit hun functie ontheven en vervangen door de municipaliteit, een voorloper van de gemeenteraad. Van Berkel werd in 1796 voor het nieuwe stadsbestuur in Hoorn gekozen. Over zijn politieke leven is weinig bekend, maar in de koffie-, thee- en tabakshandel had hij in de tussentijd goede zaken gedaan. Begin negentiende eeuw bezat hij naast *De Gekroonde Jaagschuit* ook de tabakswinkel *De Bonte Hond* en nog zes huizen. Als 'entrepoteur des tabaks', zette Van Berkel zijn handel in de van slavenplantages geïmporteerde tabak voort tot hij in 1822 overleed.

Wat weten we nog niet?

Particuliere Hoornse handelaren waren nauw betrokken bij de plantages in de Nederlandse slavenkolonies. Daarvan getuigde het voorbeeld van Hendrik en Reijnier Steenberg en op hun koffieplantages *Hoorn* en *Noord-Holland*. Of de koffiebonen die op de plantages van de gebroeders Steenberg in Berbice werden verbouwd ook direct naar Hoorn werden verscheept, is niet te zeggen. Dat met slavenarbeid verkregen producten als koffie, thee en tabak hun weg naar de Hoornse winkeliers vonden, is wel zeker. Uit de levensloop van Hermanus van Berkel blijkt in ieder geval dat deze handel niet alleen winstgevend was, maar ook een opstap kon zijn voor het beklimmen van de sociale ladder in de Hoornse gemeenschap.

Over de betrokkenheid van Hoornse stadsbestuurders bij slavenplantages na opheffing van de WIC in 1791 is nog niets gepubliceerd. Door de directe banden van onder meer Amsterdamse, Rotterdamse en Vlissingse stadsbestuurders met deze plantages is het echter wel aannemelijk dat ook hun Hoornse collega's hierin persoonlijk financieel belang hadden. Al is het maar omdat het meeste kapitaal in Hoorn bij de regentenfamilies berustte en zij zich midden in de juiste regionale en nationale netwerken bevonden. Uit de staatboeken met inkomsten en uitgaven van Pieter Verloren van Themaat, zoon van de Hoornse regent en VOC-bewindhebber Reep Verloren, blijkt bijvoorbeeld dat hij actief investeerde in plantages in Essequibo, Demerara en Suriname.⁴⁷ Nieuw onderzoek naar soortgelijke bronnen zullen ongetwijfeld meer persoonlijke financiële connecties tussen Hoorn en Nederlandse kolonies blootleggen.

Twee vermeldingen van een niet nader omschreven plantage met de naam *Foreest* in Suriname in een lijst met gestationeerde soldaten uit 1782 vormen eveneens een concrete aanleiding voor vervolgonderzoek.⁴⁸ Het is niet bekend of een van de invloedrijke Van Foreesten een plantage in Suriname bezat of daar directie over voerde. Gezien hun enorme rijkdom is het echter niet onwaarschijnlijk dat een of meer van hen direct bij de plantagekolonies betrokken waren. Verkennend onderzoek in het familiearchief van Van Foreest wijst in ieder geval uit dat de familie in de zeventiende en achttiende eeuw actief geld belegde in de VOC en WIC. Dat betrof niet alleen de

⁴⁷ WFA, toegang 1535, inventarisnummer 815. Staatboek Pieter Verloren van Themaat, vermeldende effecten, hypotheek en onroerende goederen.

⁴⁸ NA, toegang 1.05.03, inventarisnummer 174. Lijst 22 mei 1782; scan 142; lijst 12 augustus 1782, scan 317.

kamers in Hoorn, maar ook Enkhuizen, Amsterdam en Groningen.⁴⁹ Ook hier is vervolgonderzoek en dan met name naar de periode na opheffing van de handelscompagnieën wenselijk.

⁴⁹ RAA, toegang 0685, inventarisnummer 157. Cornelis van Foreest (1704-1761), journaal van inkomsten en uitgaven 1728-1744; RAA, toegang 0685, inventarisnummer 145. Nanning van Foreest (1682-1745), deling nalatenschap Nanning van Foreest en Jacoba de Vries 1752; RAA, toegang 0685, inventarisnummer 110. Dirk van Foreest (1614-1679), nalatenschap Dirk en Hester van Foreest.

Slaafgemaakte Horinezen

Gevangen in Noord-Afrika

In juni 1696 verschijnt de Hoornse Trijntje Barens bij de burgemeesters van haar stad met een dringend verzoek. Haar man Sijvert Cornelisz. is acht jaar eerder als matroos op het schip *De Houttuint* uitgevaren, maar nooit meer thuisgekomen. Hij viel ten prooi aan Noord-Afrikaanse kapers en werd al sinds 1688 in slavernij gevangengehouden in Algiers. Sijvert zou pas worden vrijgelaten tegen betaling van een flinke som losgeld. Geld dat Trijntje als alleenstaande huisvrouw niet had. De Hoornse burgemeesters kwamen haar te hulp en ‘accorderen bij desen omme te mogen aenspreken en minnelijck versoekende goede burgeren en ingesetenen binnen dese stadt (...) ten einde deselve gelieven te geven een liberale gifte en aelmoesse tot lossing van de voornoemde slaeff des salde voorsegde Trijn Barens.’⁵⁰ Of het Trijntje lukte om met de hulp van de Hoornse burgemeesters haar man vrij te kopen uit Algiers is helaas onbekend.

Horinees Sijvert Cornelisz. was één van de naar schatting tien- tot twaalfduizend Nederlanders die tussen de zestiende en negentiende eeuw door Noord-Afrikaanse kapers in dienst van het Ottomaanse Rijk tot slaaf zijn gemaakt.⁵¹ Deze zogenoemde christenslaven werden in landen als Marokko en Algerije tewerkgesteld. Mannen verrichtten zwaar fysiek werk, vrouwen kwamen vaker in huishoudens of in harems terecht. Daar werden ze in slavernij gehouden tot hun familie of vrienden losgeld voor ze hadden betaald. Dat ging om flinke bedragen. Het losgeld voor een matroos kon oplopen tot duizend gulden of meer, voor een schipper zelfs tot vierduizend gulden.⁵² Ter vergelijking, een Nederlandse scheepstimmerman in de zeventiende eeuw verdiende zo’n driehonderd gulden per jaar.

Om aan het benodigde bedrag te komen, schoten kerk- en stadsbesturen vaak te hulp. Er werden dan collectes gehouden, langs de deur gegaan met intekenlijsten of soms een loterij georganiseerd. Wanneer het lukte het geld bij elkaar te krijgen, was het wachten tot een onderhandelaar namens meerdere in slavernij gehouden Nederlanders naar Noord-Afrika ging. Dat kon soms nog enkele maanden of zelfs jaren duren. Wanneer het er daarvan kwam, trad het Hoornse stadsbestuur op namens de slaafgemaakte inwoners. In 1687 sloot de Hoornse stadssecretaris Cornelis Velius bijvoorbeeld een contract in Amsterdam met de minister van de keizer van Marokko ter vrijlating van zeven slaafgemaakte Horinezen te Salé.⁵³ Bij gebrek aan voldoende contant geld, kwamen ze overeen met een prijs van dertig geweerlopen per slaafgemaakte.

Hoeveel van de duizenden Nederlandse christenslaven uit Hoorn kwamen is onbekend, maar het moet een niet te verwaarlozen aantal zijn geweest. Op een lijst met 37 vrijgekochte christenslaven door viceadmiraal Michiel de Ruyter uit 1662 staan bijvoorbeeld zes Horinezen.⁵⁴ Een

⁵⁰ WFA, toegang 0348, inventarisnummer 2572. Proclamatie burgemeesters en regeerders der stad Hoorn, d.d. 30-6-1696.

⁵¹ Van Stipriaan, *Rotterdam in Slavernij*, 45.

⁵² Piet Boon, “Westfriese zeelieden in Noordafrikaanse gevangenschap” in *Westfriese Families*, 15-17.

⁵³ WFA, toegang 0348, inventarisnummer 2572. Extract uit memoriaalboek burgemeesters en regeerders Hoorn, d.d. 6-10-1687.

⁵⁴ ‘Lijste van de slaven, door den heer vice-admiraal Michel Adriaensz. De Ruyter, en den heer commissaris Iohan Bartram de Mortaigne, gelost tot Algiers den 1, 2 en 3 July 1664’, *Tydinghe uyt verscheyde quartieren*, 1664. Digitaal raadpleegbaar: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010411969:mpeg21:p002>.

lijst van eveneens door De Ruyter te Algiers vrijgemaakte christenslaven uit 1664 telt 66 namen.⁵⁵ Naast negentien Amsterdammers stonden er acht Horinezen op de lijst, gevolgd door zes Enkhuizenaren en vijf Rotterdammers. Enkelingen kwamen uit de West-Friese steden Alkmaar, Medemblik en Edam, de rest uit andere plaatsen in Holland. Hieruit is de schatting te maken dat Hoorn ongeveer een achtste tot een zesde deel van de Nederlandse christenslaven in Algiers in de tweede helft van de zeventiende eeuw vertegenwoordigde.

Naast Hoornse zeelui, vielen ook vele Hoornse schepen in handen van Noord-Afrikaanse kapers. In 1675 werd bijvoorbeeld het Hoornse VOC-schip de *Stermeer* gekaapt, waarvan een barbier, twee scheepsjongen en een weesjongen als slaafgemaakten naar Algiers werden verscheept.⁵⁶ Hetzelfde lot onderging het Hoornse schip de *Bonte Hond* in 1739. Het vertrok uit Hoorn voor de zouthandel naar Portugal en werd op de terugreis door twee kapers uit Salé overmeesterd. De bemanning kwam in Marokko terecht. Onder hen bevond zich de matroos Jacob Pieter Molenaar uit Wijdenes. Na twee jaar in slavernij gehouden te zijn, richtte hij zich in een hulpvraag per post direct tot de Staten van Holland en West-Friesland. Zijn situatie was ondraaglijk en hij liet hun weten dat het 'tegenwoordig seer slegt is om aan [een] stuckie broot te koomen maar werck en slaage mankeert ons niet. (...) Al moeste ik Uedele grootmogende heeren staat uwen slaaf of dienaar sijn soo lang als ik leefde, ik soude 't geren wille weesen en dat alle om bij dit barbaarse volk vandaan te weesen.'⁵⁷ Een deel van de bemanning van de *Bonte Hond* kwam een jaar na Jacobs brief vrij, anderen pas in 1753 toen de Republiek en Marokko een vredesverdrag sloten waarin ook tot de vrijlating van gevangenen en slaafgemaakten besloten werd.

De Algerijnse kaper Dirkie Ivan de Veenboer

Sommige Nederlanders, maar ook Fransen en Engelsen, bekeerden zich na gevangenneming langs de Noord-Afrikaanse kust tot de islam en bouwden een carrière op als zeerovers in dienst van het Ottomaanse Rijk. Deze zogenoemde renegaten waren erg gewild vanwege hun kennis en kunde in de scheepvaart. Meestal begonnen zij hun carrière als kaper onder Nederlandse vlag, maar kwamen door de wapenstilstand tussen Nederland en Spanje van 1609 tot 1621 zonder vijandige schepen – en daarmee inkomsten – te zitten. Een van de bekendste Nederlandse renegaten is Claes Compaen uit Oostzaan, die vanuit Salé – het huidige Rabat – meer dan 350 Europese schepen buitmaakte. Enkele van hen klommen op tot grootadmiraal of zelfs gouverneur van steden als Salé en Qualidia in Marokko zoals de Haarlemmer Jan Janszoon.

De start van zijn islamitische kaapvaartcarrière maakte deze Jan Janszoon bij de Hoornse renegaat Dirkie Ivan de Veenboer.⁵⁸ Over het vroege leven van De Veenboer is weinig bekend behalve dat hij vanuit Hoorn als kaper opdracht kreeg om de Duinkerker kapers, die in opdracht van Spanje Nederlandse schepen aanvielen, te bestrijden. De buit en de veroverde schepen bracht hij terug naar Hoorn, waar ze op een publieke veiling werden verkocht. Een deel van de opbrengst ging naar De

⁵⁵ *Lijste van de slaven, door den heer vice-admiraal Michiel Adriaensz. de Ruyter, en den heer commissaris Iohan Bartram de Mortaigne, gelost tot Algiers den 1, 2 en 3 July 1664.* Digitaal raadpleegbaar: <https://books.google.nl/books?id=kvb6-nfoif4C&hl=nl&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>.

⁵⁶ WFA, toegang 0348, inventarisnummer 2572. Lijst Nederlandse gekaapte schepen met slaafgemaakte bemanningsleden in Algiers, d.d. 28-2-1680.

⁵⁷ WFA, toegang 0348, inventarisnummer 2752. Brief Jacob Pieter Molenaar aan Staten van Holland en West-Friesland, d.d. 27-8-1741.

⁵⁸ L.C. Vrijman, *Kaapvaart en Zeerooverij*, p. 200-217; WF-Museum Online De Podcast, Westfries Museum, aflevering 8 'Kapers en piraten in de Gouden Eeuw'.

Veenboer en zijn bemanning, maar het meeste ging naar de investeerders in het schip en stedelijke instellingen als de admiraliteit, gasthuizen en armenzorg. Waarschijnlijk uit onvrede met het lage salaris dat hij kreeg voor het riskeren van zijn leven in de kaapvaart, besloot hij rond 1610 naar Noord-Afrika te gaan en kwam hij in dienst van de Nederlandse renegaat Simon de Danser uit Dordrecht. De Veenboer bekeerde zich tot de islam en ging verder onder de naam Suleiman Reïs. Als kapitein op een schip in de Algerijnse kaapvloot schopte hij het tot grootadmiraal. De Nederlandse consul in Algerije omschreef hem in 1617 als 'Capiteyn Soliman reys, den Veenboer, die aen onse Neerlandtse schepen geen quaet en doet'.⁵⁹ Hij zou er volgens de consul trots op geweest zijn uitsluitend Nederlanders 'soo renegados als noch christenen' op zijn schip te hebben.⁶⁰

De Veenboer bleek niet graag Nederlandse schepen aan te vallen, wat hem kritiek van zijn Noord-Afrikaanse collega's opleverde. Wanneer hij toch een schip uit de Republiek aanviel, plunderde hij weliswaar het scheepsruim, maar liet hij de bemanning van boord zetten, zodat ze niet op de slavenmarkt van Algiers terecht kwamen. De Veenboer kocht soms zelfs Nederlandse gevangenen vrij voordat ze in slavernij verkocht werden. Onder hen ook twee Hoornse broers. In oktober 1617 schreef de Nederlandse consul aan de Staten-Generaal: 'Soliman Reys heeft op gisteren gecoght den schipper Willem IJsbrantsen Bontekoe van Hoorn, met eenen jongen, sijnen broeder voor 750 realen van achten'.⁶¹ Het was deze Willem IJsbrantsz. Bontekoe die een jaar later in dienst van de Hoornse VOC-kamer naar Java vertrok en het onsterfelijk gemaakte Journaal van Bontekoe schreef.

Als admiraal van de Algerijnse kaapvloot voerde De Veenboer in 1618 het gezag over vijftig schepen. Lang duurde zijn gezag niet, want hij werd later dat jaar uit de functie ontheven. De Veenboer was een zeegevecht tussen andere Algerijnse kapers en Nederlandse, Franse en Italiaanse schepen opzettelijk uit de weg gegaan. Hij bleef nog wel actief kaper, zo blijkt uit zijn inname van een suikerlading van een Rotterdamse schipper in november 1618 en de buitmaking van een met contant geld beladen Frans schip twee jaar later. In het najaar van 1620 voer De Veenboer met een vloot van acht schepen voor het laatst uit. Bij het Spaanse Cartagena raakte hij in gevecht met een Nederlands schip dat door twee Franse en twee Engelse schepen werd geëscorteerd. De vijf stonden onder aanvoer van de Hoornse zeeman David Pietersz. de Vries, op handelsreis vanuit Newfoundland in Canada naar Italië.⁶² Tijdens het gevecht werd De Veenboer dodelijk getroffen door een kanonskogel die een van zijn benen verbrijzelde.

Vrijkoping uit slavernij

De levenslopen van Hoornse christenslaven en de Hoornse renegaat Dirkie Ivan de Veenboer laten zien hoe wijdverspreid slavernij was. Niet alleen Afrikanen of Aziaten, maar ook Europeanen konden tot slaaf gemaakt worden. Buiten het enorme verschil in omvang – ruim tienduizend Nederlanders tegenover honderdduizenden Afrikanen en Aziaten – verschilde de Europese vorm op nog een cruciaal punt van de andere. Zoals historicus Alex van Stipriaan betoogt, waren er voor gevangengenomen Europeanen reële mogelijkheden vrijgekocht te worden door familie en

⁵⁹ Citaat overgenomen uit L.C. Vrijman, *Kaapvaart en Zeerooverij*, 205.

⁶⁰ Ibidem, 208.

⁶¹ Ibidem, 209.

⁶² In latere jaren stichtte David Pietersz. de Vries twee Nederlandse nederzettingen in Noord-Amerika onder de naam Swaenendael in het huidige Delaware en Vriessendael in het huidige New Jersey. Biografie David Pietersz. de Vries in Hoorns Biografisch Woordenboek. Zie website Vereniging Oud Hoorn: https://www.oudhoorn.nl/biografie/biografie_david_pietersz_de_vries.php.

vrienden.⁶³ Laatstgenoemden werden bovendien hierin vaak gesteund door bestuurders van de stad of het land waar ze vandaan kwamen. Voor slaafgemaakte Aziaten bestonden, in beperktere mate, ook mogelijkheden vrij te komen. Dat gebeurde echter vrijwel uitsluitend op initiatief van degenen die hen in slavernij hielden. Zij beslisten hierin niet over hun eigen lot. Op enkele hoge uitzonderingen na, was het levenslot voor Afrikanen zo goed als bezegeld op het moment dat zij tot slaaf gemaakt werden en een oceaan over naar Amerika werden getransporteerd.

Wat weten we nog niet?

Hoeveel Horinezen er ten prooi vielen aan Noord-Afrikaanse kapers is niet bekend, maar mogelijk tussen een achtste en een zesde deel van de ruim tienduizend Nederlandse christenslaven. Wellicht is het Hoornse aandeel echter lager, aangezien de scheepvaartactiviteiten vanuit die stad in de achttiende eeuw terugliepen. Daardoor liepen dus ook minder Horinezen het risico gekaapt te worden. Vervolgonderzoek is nodig om hier een betere inschatting van te maken. Wat wel met zekerheid is te zeggen, is dat het Hoornse stadsbestuur gedurende de zeventiende en achttiende eeuw direct betrokken was bij de vrijkoping van uit hun stad of land afkomstige christenslaven. In dezelfde periode waren velen van hen als bewindhebbers van de VOC en WIC echter tegelijkertijd betrokken bij het tot slaaf maken van Afrikanen en Aziaten. Kennelijk waren slavernij en slavenhandel voor hen geen probleem zolang het niet de eigen bevolking of landgenoten betrof.

⁶³ Van Stipriaan, *Rotterdam in Slavernij*, 49.

Historische discussie

Van alle tijden

‘Je moet het zien in de tijdsgeest, dat was toen heel gewoon’ is een veel gebruikt argument in huidige discussies over het Nederlandse koloniale en slavernijverleden. Anders dan tegenwoordig vaak wordt aangenomen, werden kolonialisme en slavernij echter ook toen al ter discussie gesteld. Jan Pietersz. Coen werd bijvoorbeeld al van begin af aan bekritiseerd om zijn gewelddadige gouverneurschap, niet op de minste plaats door zijn opdrachtgevers de Heren Zeventien.⁶⁴ Op kritiek van de gereformeerde kerk te Amsterdam en Walcheren tegen de volgens hen onchristelijke slavernij in Batavia, antwoordde de kerkenraad aldaar in 1620 dat de Aziatische landen niet zonder slavernij zouden kunnen bestaan. De Aziatische slaafgemaakten zouden hun vrijheid niet eens aan kunnen.⁶⁵ Noord-Afrikaanse slavenmakers werden eveneens hevig bekritiseerd. Bij de achttiende-eeuwse Hoornse boekverkoper Jan Duyn was bijvoorbeeld het boek *Beschrijving van het leven van Mahumetanen en eenige byzonderheden van Turkyen en Barbaryen, in welke men vind de droevige handelwyze die de Turken gewoon zijn om te doen aan de christen-slaven te koop*.⁶⁶

In de Republiek was er dus vanuit meerdere hoeken kritiek op verschillende vormen van slavernij. Dat gold nog meer voor degenen die onderwerp van slavernij waren. Zij zagen hun onvrijheid allerminst als iets gewoons. Grootschalige opstanden zoals Coffy die in 1763 in Berbice en Tula in 1795 op Curaçao leidde, maar ook vele dagelijkse vormen van verzet door slaafgemaakte Afrikanen en Aziaten getuigen daarvan. Tot wanhoop gedreven, ontnamen sommigen die geen andere uitweg uit hun slavernij zagen zich zelfs het leven. De Nederlanders die in Noord-Afrika in slavernij werden gehouden, legden zich evenmin bij hun lot neer en probeerden op alle mogelijke manieren vrij te komen. Slavernij was weliswaar langdurig, wijdverspreid en nam verschillende vormen aan, vanzelfsprekend is ze nooit geweest.

Prediken tegen slavernij

Religie speelde een belangrijke rol in zowel de rechtvaardiging van als het protest tegen slavernij. De moraliteit van het tot slaaf maken van zwarte Afrikanen werd eeuwenlang uitgelegd vanuit het Bijbelse verhaal van Noach en zijn drie zoons Cham, Sem en Japhet in het boek Genesis. Noach vervloekt Cham en zijn nageslacht tot dienstbaarheid aan zijn broers nadat Cham hem bespote toen hij naakt een wijnroes uitsliep. Aan dit verhaal is later toegevoegd dat de vervloekte Cham een zwarte huid kreeg en de stamvader van alle mensen met een donkere huidskleur zou zijn. Daarmee konden christelijke Europeanen vanuit de autoriteit van het geloof rechtvaardigen dat zij zwarte Afrikanen in slavernij hielden en was een basis gelegd voor racistische theorieën over vermeende minderwaardigheid van mensen op basis van huidskleur.

Enkele predikanten bepleitten het tegenovergestelde. Slavernij was niet te vergoelijken aan de hand van de bijbel, maar juist iets onchristelijks. Een van deze critici was Jacobus Hondius, predikant te Hoorn van 1661 tot 1691. Als tegenhanger van zijn *Wit Register van veelerlei vertroosting* schreef hij in 1679 zijn *Swart Register van Duysent Sonden*. Daarin bestempelde hij alle gereformeerden tot zondaars die ‘nochtans slaven kopen om die weder te verkoopen, ende met

⁶⁴ M. van Pagee, *Banda*, 34.

⁶⁵ A. van Stipriaan ‘Het Nederlandse slavernijdebat in de zeventiende en achttiende eeuw,’ in *Slavernij in Oost en West*, 301.

⁶⁶ Advertentie in *Oprechte Haerlemsche Courant*, 25-09-1756.

die ellendige menschen haren koophandel te drijven, gelijk met andere waren en goederen ende als of het maer beesten waren. (...) Daer het immers menschen zijn van een en de selfde nature gelijk als zij (...) zoo behoorden nochtans de gereformeerde ledematen haer niet te besmetten met zulken onbarmhertigen koophandel'.⁶⁷

Hondius wijdde daaropvolgend een artikel aan de Noord-Afrikaanse slavenhandel. Mensen die het geld dat ze ter vrijmaking van christenslaven meekregen voor zichzelf hielden, pleegden een 'grouwelijke dieverij' en waren direct in strijd met het achtste christelijke gebod.⁶⁸ Ook bewindhebbers van de Oost- en West-Indische Compagnie ontkwamen niet aan de leer van de Hoornse predikant.⁶⁹ Zij waren zondaars als ze het om financiële redenen nalieten om genoeg predikanten naar de kolonies te sturen, iets wat kennelijk zo vaak voorkwam dat hij het tot een van zijn duizend zondes maakte. Zelfs predikanten konden volgens Hondius zondigen wanneer zij in de kolonies ongelovigen 'van de bekeeringe afschrieken ende die alreede tot het christelijke geloove bekeert zijn, ergeren en bedroeven, ende dat door haer onchristelijk leven doende in veele dinghen erger als die blinde heijdenen'.⁷⁰

Geïnspireerd door het Verlichtingsideaal van vrijheid, gelijkheid en broederschap, spraken steeds meer stemmen zich in de tweede helft van de achttiende eeuw uit tegen slavenhandel en slavernij. In Hoorn werden die stemmen onder andere vertegenwoordigd door de theoloog Engelbertus Matthias Engelberts, predikant te Hoorn tussen 1763 en 1797. Net als Hermanus van Berkel, de eigenaar van de koffie-, thee- en tabakswinkel *De Gekroonde Jaagschuit*, hoorde hij bij de lokale vooruitstrevende patriotten. Maar anders dan Van Berkel, keurde hij de handel in met slavenarbeid verkregen producten af.

In een betoog tegen slavernij in het tijdschrift *De Vaderlander* richtte Engelberts zich in 1775 onder de pseudoniem 'D.' tot de fictieve koffieliefhebster Alintera.⁷¹ 'De bruindonkere wél gezuikerde drank, die gy zo greetig inneemt, schijnt te behooren tot die wij niet meer ontbeeren kunnen. Dient dan koffy en zuiker tot bevordering van het geluk der waereld, tot vermeerdering der glorie van Europa? Verstandige Alintera! Zyn niet twee waerelddeelen door deeze twee geringe producten, die nu door de weelde groot gemaakt zyn, in eene jammerlycke ellende gestord? En waar vind men er het einde van? Amerika word ontvolkt om ruimte tot plantaadjen te maaken, en Afrika, om slaaven tot het bouwen van den grond, om ons koffy en zuiker te leveren.'

Engelberts vervolgt zijn betoog door de slaafgemaakten, net als Hondius een eeuw voor hem, op de eerste plaats als mensen te zien. Mensen met wie zijn publiek zich kan identificeren. 'Verbeeld u, myne edele! Wat het zy, voor altoos, in deeze waereld slaaf te worden; gewelddadig gescheurd te worden uit de liefde-armen van uwe ouders, van uwe vrienden, van uwen minnaar, van streelende verwagtingen geheel ontzet; geen ander uitzigt te hebben, dan de lieve vryheid, zo lang de dag des levens schynt, te zullen moeten missen, en de knellende banden der pijnigende slaaverny te moeten draagen.'

'Zulke ongelukkige vereelde knuisten hebben den grond voor de koffy en de zuiker, die gy thans in uwe poezelige handjes houd, moeten bereiden, en wie weet, met hoe veele traanen? Men

⁶⁷ J. Hondius, *Swart Register van Duysent Sonden*, no. 810. Digitaal raadpleegbaar: <https://books.google.nl/books?id=toOnGwAACAAJ&hl=nl&pg=PA363#v=onepage&f=false>

⁶⁸ J. Hondius, *Swart Register*, no. 811.

⁶⁹ Ibidem, no. 68.

⁷⁰ Ibidem, no. 640.

⁷¹ Alle citaten uit 'Oorzaak der slavernij,' *De Vaderlander*, deel 1 (1775), p. 337-344. Digitaal raadpleegbaar: <https://books.google.nl/books?id=vZhcAAAACAAJ&pg=PA337#v=onepage&q&f=false>.

vermoorde hen tot voldoening van uwen smaak; om uwe overdadigheid te gemoet te komen werden zy gemarteld. 't Vogt dat gy in uwen koffy-kop hebt, is dan geen water meer, maar traanen; ik zeg, 't is het bloet en zweet van die ellendigen, in welken eenen blanker ziel woonde dan in de lighaamen hunner beulen. Drink dat zweet myne vrindin! Drink dat bloed, drink die traanen, en kunt gy dan noch heeten eene vriendin van het menschelyk geslacht, van die welke gelyk gy denzelfden God tot hunnen Schepper hadden, met u door dezelfde zon bestraald werden, dezelfde lucht inademden, dezelfde aarde bewoonden, en dezelfde goederen van zyne hand ontvingen? Drink zulk bloed, dat om wraak schreeuwt en noem u dan noch eene beschaafde Europeaane.'

Pleidooien voor medemenselijke behandeling van slaafgemaakten als die van de Hoornse predikanten Hondius en Engelberts laten zien dat er altijd al protest was tegen slavernij. Het duurde nog tot de jaren zestig van de negentiende eeuw voordat Nederland als een van de laatste Europese staten de slavernij afschafte. In 1860 eerst in het voormalige Nederlands-Indië, in 1863 per wet in Suriname en op Curaçao, Bonaire, Aruba, Sint-Eustatius, Sint-Maarten en Saba. In Suriname werden de vrijgemaakte mensen onder staatstoezicht verplicht nog tien jaar te blijven werken. Tijdens deze periode zouden de vrijgemaakten worden opgevoed zodat ze voor zichzelf zouden kunnen zorgen, maar in de praktijk was het vooral in het belang van de planters. Met een te laag loon om zelfvoorzienend te kunnen zijn en een verbod op verplaatsing zonder toestemming van het koloniale gezag en de planters, profiteerden de planters nog jarenlang van de voormalige slaafgemaakten. In feite kwam daar pas in 1873 een einde aan slavernij en in 1914 in de Indonesische Archipel. Ter vervanging van slavenarbeid werd een nieuw dwangstelsel ingevoerd in de vorm van uitbuitende contractarbeid, zowel in Suriname als op Java en Sumatra.

Wat weten we nog niet?

De voorbeelden van historisch protest tegen slavernij in Hoorn roepen vragen op over de reikwijdte ervan. Als predikanten zullen Hondius en Engelberts geen onaanzienlijk aantal kerkgangers als publiek hebben gehad en bovendien verschenen hun woorden in druk. Maar wat vonden de Hoornse VOC- en WIC-bewindhebbers van hun uitspraken? Hoe stond het negentiende-eeuwse stadsbestuur tegenover afschaffing of instandhouding van slavernij? Waren Horinezen betrokken bij de afschaffingsbeweging? Een prangende vraag is tevens hoe het eeuwenlang in stand gehouden systeem van slavernij na de afschaffing tot de dag van vandaag in Hoorn doorwerkt. De rechtvaardiging van slavernij gebaseerd op huidskleur en de racistische, vermeende karaktereigenschappen van etnische bevolkingsgroepen die daaruit voortkwamen, hielden namelijk niet in 1873 op te bestaan. Om hier inzicht in te krijgen is multidisciplinair en meerstemmig onderzoek nodig, waarin juist het sociale aspect van het Nederlandse slavernijverleden centraal staat.

In het kort

Gedurende bijna vier eeuwen verscheepten Nederlandse slavenhandelaren honderdduizenden slaafgemaakte Afrikanen en Aziaten naar de voormalige Nederlandse kolonies. Als een van de weinige steden die vertegenwoordigd waren in de VOC en de WIC, was Hoorn sterk bij het Nederlandse systeem van slavernij betrokken. Als zeeman, soldaat, ambachtsman, ambtenaar of bestuurder zijn vele Horinezen naar de kolonies vertrokken. In Hoorn werd bovendien direct voor slavenreizen en het in stand houden van slavernij in de kolonies geproduceerd, van schepen tot kaas, koeien en gezouten vis. Bestaande uit de rijkste en invloedrijkste Horinezen, vervulde het Hoornse stadsbestuur een actieve rol in de Nederlandse slavernij in Azië, Afrika en Amerika. Het overgrote merendeel van de Hoornse stadsbestuurders bekleedde tegelijkertijd een functie als bewindhebber van de VOC en de WIC. Lidmaatschap van het stadsbestuur was in de praktijk zelfs een vereiste om tot bewindhebber gekozen te worden. De Hoornse bewindhebbers vertegenwoordigden hun stad in het hoogste bestuur van de handelscompagnieën en waren verantwoordelijk voor het in de vaart brengen en uitrusten van compagnieschepen waarmee duizenden slaafgemaakte mensen onder Hoornse vlag werden verscheept en verhandeld.

Hoorn in Afrika en Amerika

De hoofdkantoren van de WIC-kamer van het Noorderkwartier waren in Hoorn en Enkhuizen gevestigd. Van de circa 300.000 slaafgemaakte Afrikanen die de WIC van begin tot eind verhandelde, kwamen er naar schatting 33.000 tot 35.000 voor rekening van het Noorderkwartier. In de periode 1674 tot 1740 vertrok meer dan de helft van de schepen van het Noorderkwartier voor de slavenhandel. Van de drie gelijkwaardige kleinere kamers van de WIC – Noorderkwartier, De Maze en Stad en Lande – reedde het Noorderkwartier in diezelfde periode de meeste schepen uit voor de slavenhandel. Hoornse stadsbestuurders vervulden hierin een actieve rol. Vanuit de dubbelfunctie die velen van hen hadden als bewindhebber van de WIC lieten zij de slavenschepen bouwen, of huurden die in, en voorzagen ze van de hand- en voetboeien en al het andere materiaal waarmee duizenden slaafgemaakten gevangen werden gehouden. Alleen al onder de vlag van de WIC verscheepte Hoorn naar schatting ruim zeventienduizend slaafgemaakte Afrikanen, meer dan het totale aantal inwoners van de stad in de zeventiende en achttiende eeuw.

Hoorn in Azië

In naam van de VOC werden honderdduizenden slaafgemaakte mensen uit Azië en Zuid- en Oost-Afrika verhandeld en tewerkgesteld. De Hoornse gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen legde de basis van de Nederlandse slavernij in Azië. In opdracht van de Heren Zeventien, waarin het Hoornse stadsbestuur als een van de weinige steden in de Republiek permanent vertegenwoordigd was, stichtte hij het met slavenarbeid gebouwde Batavia en ontvolkte hij de Banda-eilanden om de nootmuskaatperken aldaar met slaafgemaakten te bevolken. Op Banda ontstond hierdoor de eerste Nederlandse plantagekolonie. Een gefundeerde schatting van het Hoornse aandeel in de totale slavenhandelsactiviteit van de VOC is niet te geven, maar het is bekend dat Hoornse VOC-dienaren Aziaten in slavernij hielden en verhandelden, en dat slaafgemaakte mensen op Hoornse VOC-schepen werden verscheept. De Hoornse VOC-bewindhebbers waren nagenoeg allemaal lid van het stadsbestuur. Zij verkregen hun forse inkomsten voor een deel uit dwang- en slavenarbeid in Azië. Op een directe manier door hun aandeel in de opbrengsten van de handel in met slavenarbeid verkregen

producten als nootmuskaat uit Banda, kaneel uit Ceylon en goud en zilver uit Sumatra, en op indirecte manier vanuit de belasting die de VOC hief op particuliere slavenhandel.

Hoornse particulieren en slavernij

Ook buiten de handelscompagnieën was Hoorn betrokken bij het in slavernij houden en uitbuiten van mensen. Van de koloniale en slavernij-gerelateerde nijverheid profiteerde de stad en haar inwoners als geheel. Sommige Horinezen bezaten zelf slavenplantages in Zuid-Amerika of investeerden daarin. Anderen handelden in producten die uit slavenarbeid werden verkregen. Tot hen kunnen ook enkele Hoornse stadsbestuurders worden gerekend, die vanwege hun kapitaal en invloed ook privaat betrokken waren bij het Nederlandse systeem van slavernij in Afrika, Amerika en Azië.

Slaafgemaakte Horinezen

Vanwege de grote zeevaartactiviteit vanuit Hoorn liepen Horinezen het risico door Noord-Afrikaanse kapers in slavernij te worden gehouden. Zij konden veelal rekenen op de financiële en organisatorische steun van hun stadsgenoten en het stadsbestuur om hun vrijheid te herkrijgen. Dat gold niet voor de duizenden Afrikanen en Aziaten die Hoornse stadsbestuurders vanuit hun dubbelfunctie als VOC- en WIC-bewindhebber in slavernij verhandelden en tewerkstelden.

Historische discussie

In de loop van de koloniale geschiedenis is slavernij herhaaldelijk onderwerp van discussie geweest. Zo zetten de Heren Zeventien aanvankelijk vraagtekens bij het optreden van Coen in de Indonesische Archipel. Toch beloonden ze hem daar even later alsnog voor. Centraal in slavernijdiscussies in de Republiek stond het christelijke geloof. Bijbelse verhalen werden gebruikt om de slavernij te verdedigen, maar enkelingen betoogden juist vanuit christelijke naastenliefde en paternalisme het tegenovergestelde. Zo ook in Hoorn, waar de predikanten Hondius in de zeventiende en Engelberts in de achttiende eeuw tegen de onchristelijke slavenhandel en slavernij predikten.

Tot slot

Dit indicatieve onderzoek geeft aldus een globaal beeld van de veelvormige betrokkenheid van Hoorn en de rol van het Hoornse stadsbestuur in het Nederlandse slavernijverleden. Tegelijkertijd roept het allerlei nieuwe vragen op die enkel op basis van de huidige literatuur nog moeilijk te beantwoorden zijn. Uit de vele Hoornse voorbeelden en verhalen die nog in archiefstukken zijn verborgen, is een scherper en concreter overzicht van het Hoornse slavernijverleden en de rol van het stadsbestuur hierin te geven. Waardevolle aanknopingspunten hiervoor omvatten onder meer de interne verhoudingen binnen de WIC-kamer Noorderkwartier, Hoornse plantagehouders in Zuid-Amerika en de persoonlijke financiële betrokkenheid van prominente Hoornse stadsbestuurders bij slavernij en slavernij-gerelateerde activiteiten. Bovendien vormt de negentiende eeuw een nog grotendeels onontgonnen periode, bijvoorbeeld als het gaat over hoe het stadsbestuur in Hoorn over afschaffing van de slavernij dacht.

Tot slot – en wellicht niet onbelangrijk gezien de actualiteit waarin de onderzoeksvraag van de gemeente Hoorn tot stand is gekomen – ontbreekt in de bestaande literatuur een voor de huidige maatschappelijke discussie cruciaal onderwerp. Namelijk, de doorwerking van het slavernijverleden in de Hoornse samenleving van vandaag. In de negentiende eeuw werden slavenhandel en slavernij in Nederlandse kolonies verboden, maar daarmee hield het systeem van dwangarbeid, uitbuiting en uitsluiting niet op te bestaan. Evenmin gold dat voor het achterliggende racistische wereldbeeld waarmee het kolonialisme en de slavernij eeuwenlang in stand werden gehouden. Voor een antwoord op de vraag hoe het Hoornse koloniale en slavernijverleden in de huidige samenleving doorwerkt, is multidisciplinair en meerstemmig vervolgonderzoek aanbevelenswaardig.

Bibliografie

- Abbing, C.A. *Geschiedenis der stad Hoorn, hoofdstad van West-Vriesland, gedurende het grootste gedeelte der XVII en XVIII eeuw, of vervolg op Velius chronyk, beginnende met het jaar 1630*. Hoorn: Gebr. Vermande, 1841.
- Baay, R. *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië*. Amsterdam: Uitgever Athenaeum, 2021.
- Bakker, C. en J.K. Beers. *Westfriezen naar de Oost. De kamers der VOC te Hoorn en Enkhuizen en hun recruteringsgebied, 1700-1800*. Hoorn: Historisch Genootschap Oud West-Friesland, 1991.
- Bonke, H. en K. Bossaers, *Heren investeren. De bewindhebbers van de West-Friese Kamers van de VOC*. Haarlem: Stichting Museaal en Historische Perspectief Noord-Holland, 2002.
- Boon, P. 'Westfrieze zeelieden in Noordafrikaanse gevangenschap,' in *Westfrieze Families*, jaargang 26, nummer 1, 1985.
- Brandon, P. et al. *Slavernij in Oost en West. Het Amsterdam-onderzoek*. Amsterdam: Spectrum, 2020.
- Bruin, J. de. 'Twee West-Friese Slaven,' in *Kwartaalblad Oud Hoorn*. Jaargang 35, nr. 2, 2013.
- Bruyn Kops, C.J. de. 'De Amsterdamse verzamelaar Jan Gildemeester Jansz.,' in *Bulletin van het Rijksmuseum*, jaargang 13, nummer 3, 1965.
- Doesburg, J.J. *West-Frieslands hoofdstad in vroeger eeuwen*. Hoorn: Geert & Kops, 1898.
- Gaastra, F.S. *Geschiedenis van de VOC*. Zwolle: Walburg Pers, 2012.
- Gaastra, F.S. *Heren profiteren. Het aandeel van Hoorn en Enkhuizen in de rijkdom van de VOC-dienaren in Azië in de achttiende eeuw*. Enkhuizen: Vereniging Oud Enkhuizen, 2003.
- Galan, G. de. *De geschiedenis en restauratie van het VOC-pakhuis: Onder de Boompjes 22 / Pakhuisstraat 1-3-5-7 / Achter de Vest 58 te Hoorn*. Hoorn: Publicatiestichting Bas Baltus, 2004.
- Heijer, H. den *Geschiedenis van de WIC*. Zwolle: Walburg Pers, 2013.
- Jeeninga, W. *De Gekroonde Jaagschuit te Hoorn: handel in koffie, thee en tabak op het Breed*. Hoorn: Vereniging Oud Hoorn, 1997.
- Kooijmans, L. *Onder regenten: de elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700-1780*. Den Haag: Hollandse Historische Reeks, 1985.
- Kroon, H. en F. Kapteijn, *Nieuwe Kroniek van Hoorn: geschiedenis van Westfrieslands hoofdstad, van haar ontstaan tot op onze dagen*. Hoorn, A.C. Boldringh, 1891.
- Leenders, J. *Benauwde verdraagzaamheid, hachelijk fatsoen: families, standen en kerken te Hoorn in het midden van de negentiende eeuw*. Den Haag: Hollandse Historische Reeks, 1992.
- Lesger, C.M. *Hoorn als stedelijk knooppunt: stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1990.
- Oostindie, G. red. *Het koloniale verleden van Rotterdam*. Amsterdam: Boom Uitgeverij, 2020.

- Pagee, M. van. *Banda: de genocide van Jan Pieterszoon Coen*. Utrecht: Omniboek, 2021.
- Rossum, M. van *Kleurrijke tragiek: de geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2015.
- Rijk, F. *Chronijk van de vermaarde zee en koopstad Hoorn: beginnende met de grondlegging der West-Vriesen, ontrent 50 jaren na Christi geboorte. Als mede des stads begin, voortgang en tegenwoordige staat, mitsgaders vele gedenkwaardige geschiedenissen soo binnen als buyten de selve voorgevallen*. Hoorn: Feyken Rijk, 1706.
- Stipriaan, A. van. *Rotterdam in Slavernij*. Amsterdam: Boom Uitgeverij, 2020.
- Velius, Th. *Chronyck van Hoorn, daar in het begin, aanwasch, en tegenwoordige staat dier stad verhaalt worden*. Hoorn: Jacob Duyn, 1740.
- Vrijman, L.C. *Kaapvaart en Zeerooverij. Uit de geschiedenis der vrije nering in de Lage Landen*. Amsterdam: Uitgeverij Van Kampen, 1938.
- Wever-Nierop, M. 'Hoorn in de Gouden Eeuw,' in A. Muller red., *Hoorn en de Zee*. Enkhuizen: Poolster Boekproducties, 2002.
- Zandvliet, Kees. *De 500 Rijksten van de Republiek. Rijkdom, geloof, macht en religie*. Zutphen: Walburg Pers, 2018.